

NYIKOLAJ GYERZSALUK

A MAGYAR ANTIFASISZTÁK RÉSZVÉTELE A FRONTPROPAGANDÁBAN 1944-BEN

1943 végén, 1944 első felében mélyreható változások zajlottak le a nemzetközi küzdőtéren. Katonai téren a Szovjetunió, az USA és Anglia között tovább erősödött az együttműködés. A teheráni konferencia ismét megmutatta az antifasiszta koalíció nagyhatalmainak határozottságát a fasiszta blokk elleni közös harcot illetően. A magyar vezetők azon számítása, hogy az antifasiszta koalíció felbomlik, nem igazolódott be.

1944 januárjától világossá vált, hogy a Vörös Hadsereg hamarosan megjelenik a Kárpátokban, Magyarország határainál. A német hadvezetőség számolt ezzel, s intézkedéseket fogantatosított, hogy megerősítse helyzetét a keleti arcvonal déli szárnyán. E térségben Magyarország gazdaságilag és földrajzilag is döntő jelentőségű volt.

A német kormány — ismerve a Kállai-kormány nyugati irányú „béketaogatózásait” — növekvő aggodalommal figyelte a magyarországi eseményeket. Attól tartott, hogy Magyarország esetleg követi az olasz példát. 1944. március 19-én, biztonsági megfontolásokból, a német csapatok megszállták Magyarországot. A megszállással új helyzet állott elő a keleti arcvonalon levő magyar csapatok vonatkozásában is. A németek parancsára újabb magyar egységeket irányítottak Belorussziába megszállási feladatok ellátására, valamint az 1. Ukrán Front csapatai ellen.

A harccselekmények már Magyarország határaihoz közeledtek. 1944-ben a Vörös Hadsereg a szovjet—német arcvonal teljes szélességében újabb nagy offenzívába lendült. Megkezdődött Nyugat-Ukrajna és Belorusszia déli területeinek felszabadítása, ahol 9 magyar hadosztály is ellátott megszálló feladatokat. Ezek fő ereje a Pripjaty környékén a VIII. hadtest keretében helyezkedett el.¹ Ezekhez az állásokhoz érkezett el 1944 januárjában az 1. Belorusz Front.² Szükségessé vált magyar propagandisták bekapcsolása az ellenség felé folytatandó politikai felvilágosító munkába. Március 20-án ide érkezett Krasznogorszkból Muzenko Jakov szovjet főhadnagy kíséretében 13 magyar katona

1 Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938—1945. (Összeállította Csima János) Budapest, HM Központi Irattár, 1961. 134—135. o.

2 Azon propagandisták visszaemlékezéseiben, akik 1944 márciusától szeptemberig a Pripjaty környékén tevékenykedtek, arra találunk utalást, hogy működésük a 2. Belorusz Front területére terjedt ki. Itt valójában az történt, hogy a Főparancsnokság utasítása alapján a Belorusz Frontot 1944. február 17-től kettéosztották: az 1. és a 2. Belorusz Frontra. Az 1. Belorusz Front parancsnoka K. K. Rokoszovszkij volt. 1944. április 4-én a Főparancsnokság megszűnt, a 2. Belorusz Frontot és csapatait átadta az 1. Belorusz Frontnak. Később azután a szovjet—német front másik szakaszán ismét létrehozták a 2. Belorusz Frontot.

és tiszt, hogy bekapcsolódjanak a munkába.³ Később az 1. és a 2. Belorusz Fronton a propagandista munkába tapasztalt brjanszki partizánokat is bekapcsoltak.⁴

A propagandistákat már az első napoktól két csoportra osztották: az elsőt, amelyik az 1. Belorusz Fronton harcolt, Szűcs Ernő vezette, a másodikat — ez a 2. Belorusz Fronton tevékenykedett — Görgényi Dániel irányította. A csoportok munkájába szovjet tisztok, valamint német antifasiszták egész sorát kapcsolták be, „Két egymás melletti házban szállásoltak el. Főirodánk — emlékezett vissza Görgényi Dániel — a mi szállásunkon volt, két írógéppel és a hangszóróberendezésünkkel. Propagandaadásra készülődünk. Megbarátkoztunk a propaganda- és a felderítőosztály vezetőjével és mindenkiel, akivel munkánk során kapcsolatba kerültünk. Ismerkedtünk a propagandaadás módszerével, a szöveg összeállításával.”⁵

A célok, amelyeket a magyar antifasiszták a belorusz frontokon követtek, ugyanazok voltak, mint 1941—1943-ban. A háború alakulása és a nemzetközi események a magyar propagandisták szavait igazolták és komoly visszhangra találtak a horthysta katonák körében. „Amíg az adás tartott — írta Görgényi —, majdnem teljes csend volt” az ellenség állásaiban. Sok honvéd átállt a Vörös Hadsereg oldalára. „Nyugtattgattam őket, hogy semmitől sincs okuk tartani, semmi bántódásuk nem esik, ha rendszeren viselkednek, s a háború után mindenki hazatérhet” — folytatta Görgényi.⁶

A hangszórós adás és a röpiratok terjesztése a magyar csapatok körében Görgényiek alapvető feladata volt. Ezen kívül az ellenséges csapatok helyzetéről szerzett fontos adatokat és értesüléseket fordították oroszra és küldték Moszkvába. 1944 tavaszán például a Pripjaty környékén az 1. magyar lovas-hadosztály nagy veszteségeket szenvedett. A Moszkvai Rádió tudósított erről. A rádióadás anyagát az antifasiszták Magyarországon felhasználták arra, hogy a lakosság körében leleplezzék a hivatalos propaganda azon állítását, hogy a magyar csapatok ebben az időben már nem vesznek részt a Szovjetunió elleni háborúban. A Moszkvai Rádió adásának anyagait azonkívül gyakran megjelentették a Franciaországban kiadott „Magyar Szemle” c. folyóiratban és a „Kanadai Magyar Munkás” c. újságban.

A Vörös Hadsereg csapásai következtében a magyar csapatok visszavonultak: négy hadosztály, mely az 1. Belorusz Fronttal állt szemben, Varsó irányába mozdult el. 1944 tavaszától e hadosztályok Magyarországra irányításáig (1944 augusztusáig) a Görgényi vezetése alatt álló csoport végzett agitációs munkát ezen a frontszakaszon.

1944 tavaszán a magyar kommunisták fő figyelme a Ternopol-Sztanyiszláv közötti területre irányult, ahol az 1. magyar hadsereg áprilistól kezdve védelmi állásokat épített ki.

A szovjet csapatok gyors előrenyomulása a front balszárnyán veszélyes helyzetet idézett elő a német hadvezetés számára. A németek 1944 áprilisára a keleti fronton harcoló gyalogosok 40⁰/₀-át, a páncélosok és a gépkocsizó egységek 80⁰/₀-át összpontosították a négy ukrán fronttal szemben.⁷

³ Közöttük Görgényi Dániel őrnagyot (a csoport parancsnokát), Pórfy György századost, Kertész Béla főhadnagyot, Szűcs Ernő és Párkányi János magyar antifasiszta hadifogoly tiszt-helyettest.

⁴ Például Kende Béla, Major István, Galambos László. Részt vettek ebben a munkában Havas Béla és Mauthner József is. Magyar antifasiszták egész sorát irányították az 1. és 2. Belorusz Front tábori kórházaiba. *Godó Ágnes: Magyar–lengyel kapcsolatok a második világháborúban* Budapest, 1976. 433–435. o.

⁵ *Görgényi Dániel: Signum Laudis. Egy katona emlékiratai.* Budapest, 1968. 311. o.

⁶ Uo. 313. o.

⁷ А. А. Гречко: *Через Карпаты.* Издательство Министерства Обороны СССР, Москва, 1972. 12. с

Április elején a magyar határ védelmének ürügyével erre az arcvonalszakaszra küldték az 1. magyar hadsereget, amely 2 hegyi dandárból, 9 hadosztályból (köztük 3 a megszálló csapatokból került ki), 1 határvadász csoportból és 1 portyázó osztagból állt. Július végén a hadsereget kiegészítették még három hadosztállal. Július 20-án már 250 000 fő volt e hadsereg létszáma.⁸

Az 1. magyar hadsereg elfoglalta a Sztanyiszlávtól a Kutyig terjedő szakaszt a Dnyeszter, a Prut és a Kárpátok között. Az 1. magyar hadsereg feladatát Csataj hadügyminiszter 1944. június 9-i, Kéri Kálmánnak, a hadsereg vezérkari főnökének küldött írásos parancsában így szabta meg: „Az első hadsereg feladata a Kárpátok előterét, majd a Kárpátokat védeni mindaddig, amíg az angolszász csapatok a Balkán félsziget felől Magyarország határához közelednek. Ez esetben egy németellenes átállás már a Szovjetunióval való tárgyalás nélkül is sikerrel járhat.”⁹ A magyar vezető körök elsősorban a Kárpátok védelmének megerősítésével akartak időt nyerni ahhoz, hogy az angolszász csapatok foglalhassák el Magyarországot.

A fenti helyzetben ismét nagy szükség volt az aktív propagandamunkára. Korábban — a 2. magyar hadsereg doni pusztulása után — magyar csapatok csak a németek által megszállt területeken fejtettek ki harci tevékenységet. Ezért a különböző, jelentéktelen és egymástól elszakadt csapattektestek körében számottevő propagandamunkára nem került sor. Miután azonban az 1. magyar hadsereg már megjelent az arcvonalon, 1944 tavaszától a propagandamunka jelentősége megnőtt, hatásköre kiszélesedett.

A propagandisták elé a KMP vezetői két alapvető célt állítottak: 1. széles körű felvilágosító munkát kell végezniük a honvédek, majd pedig a magyar polgári lakosság körében; 2. az ország belső helyzetének hiteles bemutatása, különös tekintettel az 1944. március 19. utáni helyzetre.¹⁰

E feladatok megoldására a Moszkvában működő bizottság 1944 áprilisában Illés Bélát az arcvonalra irányította. Mivel Illés Béla tapasztalt és az agitációs munka módszereit jól ismerő kommunista volt, a vezetőség határozata alapján a különleges magyar agitációs alakulat parancsnoka lett. Ebben az időben az 1. Ukrán Fronthoz érkezett Gerő Ernő, Farkas Mihály és Kassai Géza is.

1944 május—júniusában sok magyar antifasisztát irányítottak a frontra. Soraikban nagy számban voltak találhatóak politikai emigránsok (többségükben kommunisták), akik már a háború előtt hosszú időn át éltek a Szovjetunióban.¹¹ A munkában honvéd-antifasiszták is részt vettek.

1944 márciusában a krasznogorszki antifasiszta iskolában a második tanfolyam oktatása is befejeződött. Április elején a 27/b iskolatáborban megjelent Vas Zoltán. Minden végzett hallgatóval beszélgetést folytatott: feltette nekik a kérdést, hogy hajlandók-e részt venni a fasizmus elleni harcban. Somogyi (Steiner) János így emlékezik vissza erre a beszélgetésre. Vas megkérdezte „hajlandó vagyok-e a frontra menni és a szovjet hadsereg kötelékeiben harcolni a

⁸ Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához 1938–1945. (Összeállította Csima János.) Budapest, HM Központi Irattár, 1961. 231. o.; *Pintér István*: Magyar antifasizmus és ellenállás. Budapest, 1975. 277. o. Más adatok szerint ez a szám nagyobb volt. *Ránki György*: Emlékiratok és valóság. Magyarország második világháborús szerepéről. Horthysta politika a második világháborúban. Budapest, 1964. 280–281. o.

⁹ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban — HL) Békeelőkészítő csoport. Szám nélkül. 80. o.; HL 2599 tan., sz. Kéri Kálmán visszaemlékezése, 1944. október 15-e. 1. o.; Hasonló véleményen van *Korom Mihály* is: Az Ideiglenes Nemzetközi Kormány létrejötte és Magyarország átállása az antifasiszta koalíció oldalára. Doktori értekezés. Budapest, 1974. 107–111. o.

¹⁰ *Pintér István*: i. m. 304. o.

¹¹ A fentebb már említett személyeken kívül a következő magyar kommunistákat küldték agitációs munkára a frontra: Beszédes Antalt, Bolgár Eleket, Ek Sándort, Fazekas Erzsébetet, Földes Pált, Gruber Józsefet, Gyáros Lászlót, Hunya Istvánt, Kertész Pált, Köves Lászlót, Mátyás Lászlót, Oldner Vladimirt, Steinmetz Miklóst, Szabó Ferencet, Wágner Annát, Weissweiler Gyulát, Vas Zoltánt, Zamek Vladimirt és másokat.

fasiszták ellen Magyarország felszabadításáért és a fasizmus megdöntéséért?”¹²
A 10 legjobb antifasiszta április 11-én egy kísérő szovjet tiszttel eltávozott a 27/b táborból.¹³

Előbb Moszkvában a Lux Szállodában helyezték el őket, az „Igaz Szó” szerkesztőségében. Itt megkapták a teljes katonai ruházati felszerelést: a szovjet egyenruhát, csizmát, hosszú sűrű katonaköpenyt és tiszti derékszíjat. „A Lux Szállodában csatlakozott csoportunkhoz — írta Somogyi János — kísérőnek Oldner Vladimir szovjet főhadnagy, ifj. Hunya István és Rákosi Andor, akik mint tolmácsok — szovjet vezetők — kaptak beosztást magyar frontmunkára.”¹⁴

Április 12-én az egész csoport vonattal elutazott Moszkvából, hogy az 1. Ukrán Front rendelkezésére álljon, amelynek vezérkara a Sepetovkai kerületben volt.

Ezen az elvtársakon kívül 1944 tavaszán propagandistamunkára küldték a krasznogorszki iskola 1. tanfolyamának végzett hallgatóit is, akik már tapasztalt agitátoroknak és partizánoknak számítottak. Közöttük volt Práth Károly, Abelovszky István, Fazekas József, Hidvégi Ferenc, Pap János, dr. Kovács István és Örley Zoltán.¹⁵

Nem maradtak távol ettől a fontos munkától a Talice helységben működő iskola antifasisztái sem, akik 1944 április elején fejezték be az iskola 2. tanfolyamát.

A különböző helyekről elindult magyar antifasiszták Kijevben találkoztak. Onnan teherautón Gerő Ernő, Vas Zoltán, Kassai Géza és Gyáros László kíséretében Zsitomirba utaztak. Ezután Szlávuta városába mentek, ahol az 1. Ukrán Front parancsnokságánál jelentkeztek. Itt a magyar antifasiszták konkrét feladatokat kaptak, elosztották egymás között a funkciókat, tanulmányozták a felvilágosító munka alapvető mozzanatait. Valamennyiük tevékenységét Farkas Mihály irányította, akinek segítője Kassai Géza volt. Az 1944 április—májusában ott tartózkodó Gerő Ernő ellenőrizte e munka kezdeti lépéseit.¹⁶

Tavasszal és nyáron a magyar antifasiszták tevékenységének csomópontjává az 1., majd a 4. Ukrán Front vált, amelyek körzetében különböző időszakokban magyar alakulatok tartózkodtak.¹⁷

1944 második felében összesen 14 hadosztályban végeztek a magyar antifasiszták propagandamunkát. Ezek az alábbiak voltak: a 138., 317., 8., 30., 141., 155., 237., 66., 161., 151., 24., 351. és 276 lövészhadosztály, valamint a 2. gárdalégi hadosztály.

Egy heti pihenő után Gerő Ernő a magyar propagandistákat csoportokra osztotta szét. Kassai Géza és Gyáros László vezetésével két csoport alakult. Mindkét csoportot a hadtestek törzseihez irányították. Pontosabban, a Gyáros László vezette csoport (Beinrohr Dezső, Somogyi [Steiner] János, dr. Simon

12 Az MSZMP Párttörténeti Intézetének Levéltára (a továbbiakban — PI Arch.) H-s-233. Somogyi János visszaemlékezése, II. rész, 13. o.

13 E tíz személy közül 9 neve ismeretes: dr. Erchevyi József hadnagy, Somogyi Imre százados, dr. Simon László zászlós, Beinrohr Dezső hadnagy, R. Tóth Ferenc zászlós, Somogyi János, Zsombor János, Herencsár Lajos, Fazekas György honvéd.

14 PI Arch. H-s-233. III. rész, 1. o.

15 „Rovnából pár napi pihenő után Vas Zoltán megérdeklődte, hogy ki felelne meg legjobb frontagitátóra — emlékezett vissza Práth Károly —, ki találja fel magát a nehéz helyzetekben. Rám esett a választás és elhagyva partizán társaimat, Kolomea és Deljátin alá kerültem, mint frontagitátor. Ezen a vonalon a Voronyezsnél szétvert magyar hadseregnek a maradványai voltak. Itt a 18. hadsereg stábnál találkoztam Gerő Ernővel és Farkas Mihállyal. Farkas közvetlen főnököm lett. Hozzáfogtam az egyik legszebb munkához, a magyar hadsereg maradványainak élve való hazajuttatásához, ahhoz, hogy jöjjenek át a katonák és ne harcoljanak.” PI Arch. H-p-116. Práth Károly visszaemlékezése, 104. o.

16 Azután, hogy Gerő Ernő július 18—20-án Moszkvába utazott, az 1. Ukrán Fronton Farkas Mihály és Kassai Géza vezette a propaganda munkát. PI Arch. H-g-127. 8. o.

17 A legtöbb munkát a magyar propagandisták az 1. gárdahadseregben, a 18. hadseregben, s ezen belül is a 96., 13., 17. gárda-lövészhadtestekben végezték.

László, Steinmetz Miklós, Szabó Ferenc, Wagner Anna és mások) május 1-én Kolomeába érkeztek, hogy a 17. hadtest parancsnokságának rendelkezésére álljanak. A propagandisták másik csoportja, Kassai Géza vezetésével, ebben az időben érkezett Bucsacs környékére, ahol az 1. gárdahadsereg és a 18. hadsereg parancsnoksága tartózkodott. Dr. Gruber József, dr. Kovács István, Zamek Vladimir, Hunya István, Fazekas József, Herencsár Lajos, Zsombor János, dr. Weissveiler Gyula, Rosta Endre, Csillag Miklós, Tihanyi Sándor tartozott többek között ebbe a csoportba. Csak Somogyi Imre és dr. Érchegyi József maradtak az 1. Ukrán Front parancsnoksága törzsénél, Gerő Ernő közvetlen irányítása alatt, majd ők is átmentek az augusztus elején megalakult 4. Ukrán Fronthoz, ahol egészen 1945 március végéig tevékenykedtek.

Az agitációs munka hatékonyságának növelése érdekében, továbbá abból a célból, hogy a propagandamunkát operatíván irányíthassák, a magyar kommunistákat és antifasisztákat a hadtestekben 3—4 fős csoportokra bontották, majd ezekből 1—2 főt küldtek egy-egy hadosztályhoz és ezredhez. Azok előtt a propagandisták előtt, akik a hadtesteknél dolgoztak, nem kisebb feladat állt, mint a hangszórós propaganda végzése, kisebb rölapok készítése, a foglyok kikérdezése és a velük való beszélgetések, valamint a zsákmányolt iratok, levelek szövegének átolvasása és lefordítása.¹⁸ Azon propagandisták számára, kik a hadosztályokban vagy ezredekben tevékenykedtek, a fő feladat a rádióadás volt: „A hadi helyzet bemutatása, röpiratok, felhívások, rövid propaganda-szövegek felolvasása, hadifoglyok családjukhoz, volt bajtársaikhoz szóló üzeneteinek, valamint a legközelebbi műsoradás idejének közlése” — találunk utalást erre vonatkozóan Somogyi István visszaemlékezésében.¹⁹

Néhány magyar, így például Zamek Vladimir és Zsombor János, a hangszórós autókhoz nyert beosztást, amelyeken 1944 áprilisától szeptemberig jártak ki a peremvonalba és ott a magyar katonákhoz szóló felhívásokat olvastak be.²⁰ A rádióadások szövegeinek és programjának összeállításában tapasztalt magyar kommunisták nyújtottak segítséget. Így a két csoport vezetője, Kassai Géza, és Gyáros László, több ízben is részt vett a hangszórós adásokban. Illés Béla és Farkas Mihály szintén többször voltak jelen az éjjeli agitációknál.

Jelentős segítségben részesültek a magyar antifasiszták a szovjet tisztek és katonák részéről, valamint a szovjet hadsereg távirászeitől. Ugyancsak hasznos támogatást nyújtottak munkájukhoz az „Igaz Szó” szerkesztőségének a fronton tartózkodó munkatársai.

A magyar antifasiszták mellett német kommunisták is kivették részüket e munkából. Az 1. Ukrán Fronttal szemben álló német csapattestek körében a propagandamunkát L. Steidle német ezredes, a „Freies Deutschland” bizottság képviselője irányította. Felsőbb szinten ezt a tevékenységet Epstein német politikai emigráns, szovjet tiszt tartotta kézben.²¹ Az 1. magyar hadsereg arcvonalszakaszán a német propagandisták minden szovjet hadtesten belül a magyar agitációs csoportokba tartoztak és szorosan együttműködtek a magyar antifasisztákkal. 1944 május elején a magyar antifasiszták rendszeres agitációs munkába kezdtek valamennyi olyan arcvonalszakaszon, ahol az 1. magyar hadsereg egyes csapattestei tartózkodtak. Gerő Ernő Rákosi Mátyáshoz írott levelében a munka tartalmáról így tájékoztatott: „Az emberek helyes elosztása, munkájuk ellenőrzése, tanulmányozása és megfelelő utasítások adása a lent dolgozóknak, továbbá programok kidolgozása a hangszórós és a rádiópropaganda számára,

18 PI Arch. 500. f. 2/863., 2. o.; Uo. H-s-237. 4. o.

19 Uo. H-s-233. III. rész, 2. o.

20 Uo. 677. f. 3. cs. 21. b.e., 1. o.

21 A. C. Бланк—Б. Лёбел: Наша цель — свободная Германия. Изд. Мысль, Москва, 1969. 183—185 o.

kisebb, operatív röpiratok elkészítése és kiadása, összeköttetés a megfelelő szovjet szervekkel.”²²

A propaganda egyik legfontosabb és leghatékonyabb eszköze a röpiratok és felhívások megszővegezése és terjesztése mellett a rádióadás volt.²³

Az agitációs munkához igénybe vették a frontrádiót, a hadseregrádiót, a hadtestrádiót, sőt a hadosztály-rádiót is. A frontrádió, amelynek hatótávolsága 600—700 km volt, naponta összesen 2 óra 30 percet sugároztak a propagandisták. A tapasztalat azt mutatta, a leginkább azok a műsorok voltak a hatékonyak, amelyek a budapesti és más országbeli rádiók adásaihoz fűztek kommentárokat. A propagandisták többször ráálltak az 1. magyar hadsereg rádióadásainak hullámhosszára is és így közvetlen formában folytattak propagandát az ellenséges hadsereg katonái között.

Lényegesen több anyagot közvetítettek a hadtestrádió és a hadosztály-rádió. A szóbeli propaganda területén a legelterjedtebb eszközök a hordozható hangosbeszélők, az erősítő berendezések és a hangszórós autók voltak. Ezek számítottak a magyar antifasiszták mindennapos tevékenysége legfőbb eszközeinek.

Fazekas József naplójából megismerhetjük az 1. Ukrán Front magyar propagandistáinak alapvető munkafolyamatát. Nappal összeállították a rádióadások műsorát a hadosztály vagy az ezred parancsnokságán, este 9 órától reggel 4 óráig pedig műsorokat sugároztak az első vonalakba. Ez alatt az idő alatt a propagandisták átlagosan 20—30 programot közvetítettek magyar és német nyelven.

Ilyen munkát végzett Fazekas József csoportja 1944. június elsejétől október 18-ig. A csoport tagjai voltak: Herencsár Lajos bemondó, Racsinka technikus őrmester, Wilhelm Holter német antifasiszta és a később hozzájuk csatlakozott Papp Béla és Kővári Márton. Azok a honvédek, akik ezen a frontszakaszon álltak át a Vörös Hadsereg oldalára, elmondták, hogy „éjjel jól hallották a magyar beszédet, amit Herencsár tölcserbe vagy mikrofonba mondott”.²⁴ Ilyen tevékenységet fejtett ki a többi magyar antifasiszta propaganda-csoport is az 1., majd a 4. Ukrán Front sávjában.

Propagandamunkájuk során a magyar elvtársak arra törekedtek, hogy az 1. magyar hadsereg valamennyi csapattestére befolyást gyakoroljanak. Ezért gyakran változtatták helyüket s költöztek át egyik ezredtől vagy hadosztálytól a másikhoz. Különösen gyakran került erre sor azon propagandisták esetében, akik a hangszórós propagandaautóval járták a peremvonalat és éjszakánként agitációs adásokat tartottak. Ezek rendszeresen megjelentek a 18. hadsereg és a 17. hadtest valamennyi hadosztályánál, mert a horthysta csapatok éppen azokkal szemben helyezkedtek el.

A propagandisták a különböző frontszakaszokon végzett munka folyamán alapvető céljuknak tartották, hogy a magyar katonákat meggyőzzék a harc hiábavalóságáról, és rávegyék őket arra, hogy ne harcoljanak, ne jussanak a 2. hadsereg sorsára. Felszólították őket, hogy menjenek haza és otthon fordítsák fegyvereiket a német megszállók ellen. Ha pedig ez nem lehetséges, inkább válasszák a harc helyett a hadifogságot.²⁵ A propagandisták egész tevékenységét a fenti céloknak rendelték alá. Ennek az időszaknak a történetére az egykori

²² PI Arch. 500. f. 2/863. 5. o.

²³ Uo. A tapasztalat azt bizonyítja, jegyezték fel az 1. Ukrán Fronton működő magyar kommunisták, hogy nagyon hatásos a hangszórós propaganda.

²⁴ HL Szu. 2. Fazekas József naplója; Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből 1941–1945. Szerk. Harsányi János. Budapest, 1969. 278—283. o.

²⁵ PI Arch. 500. f. 2/863. 1. o.

propagandista így emlékezik: „Másfél hónapig (1944 májusától június végéig — Ny. Gy.) — írta Szabó Ferenc magyar politikai emigráns, szovjet főhadnagy — minden éjjel öt—hat órán keresztül... biztonságosabb helyről szoltam a magyar katonákhoz. Mikrofonnal egy-egy hadifoglyot is megszólaltattam, mind-egyik szívesen és örömmel beszélt bajtársaihoz.” Sokrétú volt a propagandista munkája.²⁶

A tapasztalt propagandistákkal egy sorban küzdöttek az újoncok is. Sokan ekkor estek át először a tűzkeresztségen. Somogyi János például Jablonovka falunál 1944. május 5-én szolt először rádión a 17. hadtesttel szemben álló horthysta csapatokhoz. Erről ezt írja: „Azzal kezdtem, hogy volt hadifogoly, magyar antifasiszta vagyok. Utána arról beszéltem, hogy Horthyék azért küldtek ki benneteket és az egész magyar hadsereget a Kárpátok elé, mert eltökölték, hogy mindvégig kitartanak Hitler mellett ebben a háborúban. Már három év óta vérzik a magyar katona a németekért. Egy magyar hadsereg már elpusztult a Donnál. Miért kell a másiknak most elpusztulnia a Kárpátokban? Azért, mert a németek márciusban megszállták hazánkat. Azt akarják, hogy Magyarország is hadszíntér legyen. Magyarország elpusztulása árán akarják menteni a fasiszta Németországot, miközben kirabolják hazánkat. Nekik a magyar vér nem drága. Magyar tisztek és katonák! Ne harcoljatok Hitlerért! Menjetez haza! Űzzétek ki a német bitorlókat hazánkból!”²⁷ A következő éjszaka a munka folytatódott. Voltak olyan napok, amikor a rádióadás befejeztével már szemernyi erejük sem maradt. Ruhástul dőltek az ágyba, s így pihenteztek a következő adás kezdetéig.

A propagandisták számára igen örömteli pillanatok voltak azok, amikor a magyar katonák átálltak a Vörös Hadsereg oldalára. Ezek a katonák beszámoltak arról, hogy a rádióadások visszhangra találnek a honvédek körében. Az átállt honvédek új és friss információkat adtak a magyar hadsereg helyzetéről, a tisztek és a honvédség közötti ellentétekről. Ezeknek az adatoknak a felhasználásával a rádióadások még lényegre törőbbek lettek. Az adások gyakran közvetlenül a sorkatonák érdekeiről szoltak. Erről beszélt például Práth Károly: „Beszédeim úgy kezdődtek, most már, hogy ha a tisztek nem fogják megszüntetni a kegyetlenkedéseiket, akkor nem lesz olyan zug, amibe elbujhatnának a Vörös Hadsereg támadása elől, de a magyar katonák felelősségre vonása elől sem tudnak majd elbújni.”²⁸ Előfordult olyan eset is, hogy a propagandisták előre közölték, hol és mikor kezdődik meg a Vörös Hadsereg támadása. Ez pánikot keltett az ellenség soraiban, sokan nem mertek már az első vonalban maradni, mások pedig tudatosan arra törekedtek, hogy fogságba kerüljenek. Mindez megerősítette a magyar propagandistákat abban a meggyőződésükben, hogy munkájukat nem végzik hiába.

A rádióadások kívül fontos helyet foglalt el a magyar antifasiszták propagandamunkájában a röpiratok és felhívások megszövegezése és terjesztése is az 1. magyar hadsereg katonái és a magyar lakosság körében. A röplapok egy része közvetlenül a fronton készült: a 18. hadseregben és azoknak a csapattesteknek a törzseinél, ahol nyomdák voltak. A frontnyomdáknak a röplapok és felhívások, valamint más magyar nyelvű nyomtatott anyagok nyomása Gerő Ernő és Farkas Mihály irányítása mellett történt. Az anyagok összegyűjtésébe és az előzetes szövegek összeállításába az 1. Ukrán Front valamennyi magyar propagandistája bekapcsolódott. Mellettük sok honvéd önként segédkezett eb-

²⁶ Szabó Ferenc: A Szovjetunió magyar szemmel. Magyar politikai tiszt a Vörös Hadseregben. Budapest, 1967. 115. o.; PI Arch. H-p-116. 104. o.

²⁷ PI Arch. H-s-233. III. rész, 4—5. o.

²⁸ Uo. H-p-116. 108. o.

ben a munkában. A szervezési problémákat a szovjet hadsereg szakemberei oldották meg. Az első hetekben a propagandamunka elsősorban rölapok sorozatos kiadására irányult. Három hét alatt — április közepétől 1944. május 6-ig — a magyar antifasiszták 12 röpiratot adtak ki 2,8 millió példányban.²⁹ 1944. május első felében ismét 23 új rölap került a nyomdába. Május 18-ra az 1. Ukrán Fronton magyar nyelven kiadott rölapok és felhívások példányszáma 5 346 000-et tett ki.³⁰ Ez az idő alatt Magyarországra 1430 magyar hadifogoly levelét is elküldték. De ez a munka ebben az időben még éppen csak megkezdődött: a későbbiekben újabb és újabb röpiratok és felhívások jelentek meg nagy példányszámban.

Nagy segítséget nyújtottak a fronton a propagandistáknak a magyar kommunisták és Moszkvában levő vezetőik. A magyar nyelvű röpiratok és felhívások elkészítése és kiadása, továbbá a különböző engedélyek kinyomtatása Moszkvában történt, ahonnan azokat a frontra irányították. Mindez felbecsülhetetlen segítséget jelentett a propagandistáknak. A röpiratok formájában publikálásra szánt anyagokat a magyar propagandisták a fronton állították össze. A friss és fontos dokumentumokat rendszeresen megküldték az „Igaz Szó” szerkesztőségébe, vagy a Kossuth, illetve a Moszkvai Rádió szerkesztőségébe. Csak az „Igaz Szó”-ban 1944 második felében több mint 50 olyan cikk jelent meg, amelyet a fronton küzdő magyar propagandisták készítettek. Ezen kívül a Vörös Hadsereg fogságába esett honvédekről a Szovinformbüro (a Szovjet Tájékoztatási Hivatal) tájékoztatást adott, beszámoltak róluk a frontújságok (az 1. és 4. Ukrán Fronton) és rendszeresen közölte a legfontosabb híreket erről a Kossuth Rádió és a Moszkvai Rádió is a magyar lakossággal. Ebben a széles körű tájékoztatásban a magyar propagandisták kiemelkedő szerepet játszottak. Ily módon az 1. magyar hadsereg számára végzendő propagandamunka közös ügye volt valamennyi Szovjetunióban élő magyar hazafinak.

A Kossuth Rádió, a Moszkvai Rádió adásaiban ismertették azokat az új dokumentumokat, amelyeket munkájuk során a magyar antifasiszták felhasználhattak agitációs célokra. Az „Igaz Szó” szerkesztősége ugyancsak jelentős mennyiségű anyagot küldött a frontra saját kiadványaiból. 1944. május végén Gerő Ernő írásban kérte Rákosi Mátyást, hogy küldjenek háromszáz példányt az „Igaz Szó” c. újságból repülővel és további 20 ezer példányt postán. Korábban a magyar antifasiszták már kaptak 10 ezer példányt ebből az újságból.³¹ Ezenkívül június elején a propagandisták 36 500 példányt kaptak, a „Képes Front Újság”-ból, Moszkvából.³² Az állandó nyomdáknak nagy mennyiségben készültek rölapok, újságok, és ugyancsak ott nyomtatták azokat az igazolványokat, amelyekkel a szovjet csapatok oldalára átállni akaró katonák az arcvonalat büntetlenül átléphettek. Ezek a dokumentumok kemény papíron, könyvecske formájában készültek. Mindezekon kívül Moszkvában információs anyagokat is készítettek fontos nemzetközi dokumentumokról, jelentősebb eseményekről, az állami vezetők beszédeiről röpirat formájában, amelyeket szintén a frontra küldtek.

1944-ben mindvégig két fő jelszóhoz kapcsolódott a propagandamunka: „Menjetez haza!” és „Adjátok meg magatokat a Vörös Hadseregnek!” Mindkettőnek megvolt a racionális alapja, s mindkettő megfelelt az idő követelményeinek.

A Vörös Hadseregben harcoló magyar kommunisták röpirataikban a ma-

²⁹ Uo. 500. f. 2/863. 1. o.

³⁰ Uo. 3–4. o.

³¹ Uo. 10. o.

³² Pintér István: i. m. 306. o.

gyar néphez, a magyar hadsereghez, katonákhoz, tisztekhez, munkásokhoz és parasztokhoz fordultak, a felszólították az egész magyarságot: ne menjenek harcolni a frontra a németek érdekében, hagyják el a védelmi állásokat és térjenek vissza hazájukba. A „*Menjetek haza!*” jelszó az összes honvédet arra buzdította, hogy vegyenek részt a németeknek Magyarországról való kiűzéséért folytatott küzdelemben. „A hadifogság vagy fegyverletétel kérdését csak oly esetben propagáljuk, ha közvetlenül bekerített magyar egységekről van szó” — írták a magyar kommunisták.³³ A propaganda fő irányává a németellenesség vált, s mindazok bírálata, akik Magyarországon a Hitler érdekeiért folyó háborút támogatták.³⁴

A propagandisták, különböző módszerek felhasználásával, az alábbi kérdésekről tájékoztatták a katonákat: 1. az Európában folytatott háború helyzete, a Vörös Hadsereg előrenyomulása, a második front megnyitása — s eközben bizonyították, hogy Németország számára a háború csak vereséggel végződhet; 2. az 1. magyar hadseregnek 1944 tavaszán-nyarán-őszén a harcokban elszenvedett veszteségei; 3. Magyarország Szovjetunió ellen folytatott háborújának céltalansága. Hangsúlyt kapott, hogy a szovjet kormány és a Vörös Hadsereg Magyarországgal baráti-jószomszédi, egyenjogú viszony kialakítására törekszik.

Elmondták, hogy Magyarország német megszállása súlyos helyzetbe juttatta a magyar népet és az ország a hadicselekmények színterévé fog válni, s az így kialakult helyzetből csupán egyetlen kiút lehet: megszüntetni a háborút, a Hitler-ellenes koalíció országaival szemben. Élesen bírálták a magyar propagandisták Horthy és környezete háborús, népellenes politikáját. Arra szólították fel a magyar katonákat és tiszteket, hogy ők cselekedjenek a nemzet érdekei szerint. Az ilyen és hasonló tartalmú röpiratokat általában 100 ezres példányszámban adták ki.³⁵

A fasiszta hadvezetés azonban minden áron és minden eszközzel a fronton kívánta tartani a katonákat. Ennek érdekében maga is végzett propagandát katonái körében. Híreket terjesztettek el pl. a csapattestek gyors leváltásáról, azzal az érveléssel, hogy „nem érdemes átmenni az oroszokhoz, mert aki nem megy át, az hamarabb kerül haza”.³⁶ A magyar vezetők azt mondták a honvédeknek: „A Kárpátokig megyünk csak fiúk, egy tapodtat sem tovább. És ezt is azért, hogy Magyarország határait megvédjük”.³⁷ „Az oroszok — mondta a 27. könnyűhadosztály 57. gyalogezredének néhány tisztje — meg akarják semmisíteni Magyarországot. A németek segítenek ezt elhárítani. Ezért minden német testvérünk”. E hadosztály 24. gyalogezredének a tisztjei például azt terjesztették a honvédek között, hogy „az oroszok minden hadifoglyot Szibériába visznek, nehéz munkára, ahol mind elpusztulnak”.³⁸

1944-ben azonban a katonák előtt ezeknek a hangoknak már kevés hitelük volt. Sokan már megelégtették a honvédő jelszavakat, hiszen akkor is ezeket hallották, amikor a 2. magyar hadsereget kétezer kilométerre küldték a magyar határoktól. 1944-ben a magyar katona már különbözött attól a katonától, aki 1941—42-ben volt. A Hitler oldalán folytatott háború általános elégedetlenséget váltott ki. A valóságos helyzetet feltáró, a magyar antifasiszták által készített és hozzájuk eljuttatott röpiratok tömegei arra készítették a honvédeket, hogy

33 PI Arch. 500. f. 2/864. 30. o.

34 Uo. 2/863. 3. o.

35 Uo. 8. o.

36 Uo. Révai József hagyatéka. MTA Könyvtára. Kézirattár. Ms 10467/c. 5. füzet, 19—21. o.

37 PI Arch. Rgy. IV (18) 1944, 4375. sz.

38 Révai József hagyatéka... 5. füzet, 21. o.

elgondolkodjanak saját sorsukon. És a háború fejleményei a röpiratokat igazolták.

Áprilisban és májusban a „Mi történik Magyarországon?” című rölapok megvilágították Magyarország helyzetét a német megszállás után. A német megszállás és annak következményei határozott cselekvést követeltek mindenkitől, aki számára a hazája és nemzetének becsülete drága volt. Az egyik májusi röpirat „Ki a bűnös?” címmel rámutatott arra, hogy Magyarország sorsának alakulásáért azok a felelősek, akik az országot ilyen helyzetbe hozták azáltal hogy Magyarország folytatta a háborút Hitler oldalán. A legfőbb bűnösökként az ország vezető köreit bélyegezte meg. Ezt a felhívást részben olyan magyar honvédek írták alá, akik 1941—43 között álltak át a Vörös Hadsereg oldalára. Ezek száma 6 volt, akárcsak azoké az aláíróké, akik 1944-ben álltak át. Közéjük tartozott: Görgényi Dániel őrnagy, Grubics Zoltán százados, Somogyi Imre százados, Székely Antal százados. dr. Jánosi Ferenc főhadnagy, dr. Berky Lajos főhadnagy, dr. Érchegyi József főhadnagy és Szőnyi Márton hadnagy.³⁹

A magyar antifasiszták, propagandamunkájuk során, különösen nagy figyelmet szenteltek Zsukov parancsának, amelyet 1944. április 29-én intézett az 1. Ukrán Front csapataihoz.⁴⁰ A parancsban — az egyik oldalon magyar, a másik oldalon orosz szöveggel — kiemelték, hogy a magyar tisztok és katonák, akik beszüntetik a harcot és akár csoportban, akár pedig egyenként önként átjönnek a Vörös Hadsereg oldalára, kedvezményekben és előnyökben részesítendőek. A parancs 1—5. pontjában előírták, hogy az átállt honvédek élelmézését, életfeltételeit biztosítani kell, s garantálták, hogy a háború befejezése után visszatérhetnek hazájukba. A magyar katonák a fogság első napjaitól kezdve lehetőséget kapnak arra, hogy levelet ír hassanak hozzátartozóiknak. Ez a parancs minden szovjet parancsnokot kötelezett arra, hogy igazolványt adjon ki a honvédek átállásának helyéről és időpontjáról.⁴¹

1944 májusában a magyar propagandisták félmillió példányban kinyomtatták és a magyar hadsereg tisztjei körében terjesztették Zsukov parancsát. Júniusban további félmillió röpiratot adtak ki ugyanezzel a tartalommal, s lezörták őket a magyar csapatok által megszállt területeken. 1944. május 20-án, 21-én és 22-én a Kossuth Rádió adásaiban is ismertették a parancs tartalmát, valamint annak hatását az 1. magyar hadsereg katonáira és tisztjeire.⁴² „Az sem kétséges — írta Gerő Ernő —, hogy röpiratainkat ma (május végén — Ny. Gy.) már csaknem minden magyar katona ismeri, különösen a Zsukov-parancsot és a kedvezményekre jogosító igazolványt, s általában hisznek a propagandának.”⁴³

Annak a hiedelemnek az eloszlátása céljából, hogy az oroszok agyonlövik a hadifoglyokat, 1944 májusában a szovjet katonai parancsnokság (a magyar kommunisták kezdeményezésére) kb. kétszáz magyar hadifoglyot megvendégtelt és visszaküldte őket, mondván: „Menjenek haza, mit keresnek itt? Műveljék a földet (nagy részük szegényparaszt volt), hiszen otthon a helyük.” Ez a kb. kétszáz ember vissza is ment a magyar katonák közé, s mire a magyar parancsnokság észbe kapott, már elterjedt a híre annak, hogy az oroszok jól

39 PI Arch. Rgy. IV (18) 1944. 4371. sz.; Hadtörténeti Múzeum Nyomtatványtára (a továbbiakban HMNy) 7814. sz.

40 1944 március elején az 1. Ukrán Front irányítását G. K. Zsukov vette át május 15-ig. A magyar kommunisták kezdeményezésére ebben az időben adták ki Zsukov ismert parancsát. 41 HMNy 1978. sz.

42 PI Arch. 500. f. 2/863., 9. o.; A Kossuth Rádió adásai: 1944. május 20., 994. sz.; május 21., 996. sz.

43 PI Arch. 500. f. 2/863. 8. o.

bánnak a hadifoglyokkal, enni-inni is kaptak, s vissza is engedték őket.⁴⁴ Ez természetesen óriási hatást gyakorolt mindazokra, akik találkoztak velük.

A fasiszta propaganda cáfolata arra vonatkozóan, hogy a szovjetek nem ejtenek foglyokat, folytatódott azzal is, hogy a rádióadásokban és felhívásokban maguk a honvédek — akik átálltak a Vörös Hadsereg oldalára — szintén megszólaltak. Szereplésükkel komoly hatást gyakoroltak az 1. magyar hadsereg katonáira. A rölapok gyakran illusztrációkat is tartalmaztak az újonnan fogságba esett magyar katonák életéről, körülményeiről.⁴⁵

A hangszórós adások eredményességét illusztrálja Perei Mihály honvéd esete is, aki 1944. május 7-én Kolomea térségében állt át a szovjet csapatokhoz. A második napon már megkérték, hogy hangszórón át szóljon volt bajtársaihoz, akik az első vonalban tartózkodtak. Beszédében felhívást intézett a honvédekhez: álljanak át a Vörös Hadsereg oldalára. A következő nap már 500—600 fő jött át ezen az arcvonalszakaszon. Perei és más antifasiszták találkoztak velük. A beszélgetés folyamán az új hadifoglyok értékes anyagot szolgáltatottak, adatokat az ellenségről, a frontszakaszon harcoló honvédek közötti problémákról, amelyeket jól lehetett hasznosítani a további propagandamunkában. Emellett több honvéd kinyilvánította, hogy be akar kapcsolódni az agitációs tevékenységbe. Így pl. Moknács János és Bukovics Ádám. Ez utóbbiakkal a továbbiakban Perei Mihály felderítő munkát végzett az 1. magyar hadseregben. Az így szerzett adatok gyakran nagy segítséget jelentettek a szovjet csapatok számára a támadó hadműveletek végrehajtásában. Az ellenséges arcvonal mögöttes területén végzett felderítésért és az értékes adatok beszerzéséért 1944. augusztus 3-án Perei Mihályt magas kitüntetéssel, a „Krasznaja Zvezda” érdemrenddel és az „Otlicsnij razvedcsik” (kiváló felderítő) jelvénnel jutalmazták, amelyeket augusztus 5-én Drogobics városában adtak át neki.⁴⁶

Perei Mihály példáját követve egy másik antifasiszta, Roczkó György is aki május 22-én állt át a szovjet hadsereg oldalára. Már az első napokból bekapcsolódott a propagandamunkába. A 317. gyaloghadosztályhoz irányították, ahol a propagandacsoport vezetője Steinmetz Miklós volt. Steinmetz Miklós magyar kommunista, szovjet százados, aktív agitációs munkát fejtett ki Magyarország felszabadításáért.

Ebben az időben (1944 nyarán—őszén) Roczkó György az 1., a 4., és a 2. Ukrán Fronton tevékenykedett és Steinmetz Miklós irányításával mindenütt hasznos munkát végzett annak érdekében, hogy a nagy véráldozatokat követelő háború minél előbb véget érjen.⁴⁷ S maga Steinmetz is ebben a munkában találta meg önmagát. Tóth Sándor cikkében erről a következőket olvashatjuk: „Gondosan foglalkozott az átállt, vagy fogságba esett magyar katonákkal, minél több antifasisztát akart nevelni közülük. Alaposan kikérdezte őket az ottani viszonyokról, a nép életkörülményeiről, hangulatáról, saját alakulatuk helyzetéről, harcértékéről, erkölcsi, politikai állapotáról. Az így nyert adatokat felhasználta a felvilágosító munkában. A foglyok és a szemben levő magyar csapatok között egyaránt agitált. Rölapjai, illetve hangszórókon közvetített felhívásai megismertették a katonákkal az igazságot, s rámutattak, hogyan kerülhetik el a pusztulást, amelybe a Hitlert kiszolgáló rendszer vezeti őket. E fel-

44 PI Arch. H-g-127. Gerő Ernő visszaemlékezése, 4. o. Hasonló példák találhatóak Vas Zoltán visszaemlékezésében. Ők az 1. Ukrán Frontnál is 60—80 katonát készítettek fel és küldték vissza az 1. magyar hadsereghez, hogy beszéljenek a szovjet hadifogságról. Sok közülük utána visszajött az új bajtársakkal. PI Arch. H-v-62. Vas Zoltán visszaemlékezése, 17. o.

45 Сообщение Советского Информбюро. Т. 6., 72., 78. о. Известия 7. февраля 1944 г.; Igaz Szó, 1944. február 22., 65. sz.; február 29., 66. sz. Az Igaz Szó 1944. május 16-tól egész szeptemberig rendszeresen közölte a hadifogságban élő honvédek üdvözléseit az 1. magyar hadseregbeli bajtársaikhoz.

46 PI Arch. H-p-65. 1. o.

47 HL Pgy. Szu. Üi. sz. 522/1975. 3—5. o.

hívások hatására sok mundérba kényszerített magyar munkás és paraszt hagyta ott állásait, és átment a szovjet csapatokhoz. Közülük többen részt vállaltak az antifasiszta munkában. Leveleket írtak bajtársaiknak, megcáfolva az orosz fogságról terjesztett fasiszta rágalmatokat, és példájuk követésére buzdítottak. Néhányan visszamentek alakulatukhoz, hogy személyesen beszéljenek bajtársaikkal és előkészítsék átállásukat, Steinmetz rendszeresen tájékoztatta a Moszkvában működő magyar kommunistákat munkája eredményéről. Szeptember 30-án kelt jelentésében részletesen elemezte a két magyar gyalogezred helyzetét, hangulatát, a katonák között végzett politikai munka hatását. A 22. gyalogezredről írta: »Hangulata nem volt jó, mióta kinn voltak az állásokban, egyszer sem kaptak még csak hideg ételt sem... Vesztességük 3—4 nap alatt 60%-ot tett ki.« Jelentette, hogy 3 katonával levelet küldött Farkas ezredesnek, az ezred parancsnokának, akit a foglyok németellenes érzelmű, emberséges magatartású tisztként jellemeztek. Arról viszont bajtársaiktól tudunk, hogy Miklós hangszórón sugárzott felhívásban, név szerint figyelmeztette felelősségükre a 16. gyalogezred parancsnokát és más tiszteket, akik vakbuzgó módon kiszolgálták a németeket és kegyetlenül bántak katonáikkal.⁴⁸

A propagandamunkában 1944 május—júniusában a zbarazsi iskola volt hallgatói is bekapcsolódtak, így pl. Grubics Zoltán százados, aki 1944 áprilisában esett fogságba. Gyakran olvasott fel felhívásokat az arcvonalon küzdők számára. Hasonló gyakorlatot folytattak hallgatótársai is.⁴⁹

Az átállt honvédek támogatást kaptak a propagandistáktól. Az első napokban az első vonalban tartózkodtak azok, akik fel kívántak szólalni a hangszóróban, vagy felhívást akartak intézni bajtársaikhoz. Ezt a munkát a propagandistákkal együtt végezték. Különösen nagy szerep várt azokra a magyar katonákra, akik németül és oroszul is tudtak.⁵⁰

Érdekes eset történt Somogyi Imre századossal május elején. Az átállt honvédekkel folytatott beszélgetésből megállapította, hogy a szovjet csapatokkal szemben a 19. békéscsabai gyalogezred áll. Az ezred parancsnokát, Tóth Imre ezredest személyesen ismerte, még abból az időből, amikor a 2. magyar hadsereg Voronyezsnél harcolt. (1943 januárjában Somogyi a Vörös Hadsereg fogságába esett, a 19. ezred megmaradt részeit pedig 1943 májusában visszavonták Ovrucs környékére, ahol megszálló tevékenységet fejtettek ki mindaddig, amíg 1944 tavaszán be nem osztották őket az 1. magyar hadsereg kötelékébe.⁵¹) A magyar kommunisták és Zsukov frontparancsnok rokonszenveztek azzal a gondolattal, hogy Somogyi találkozzék Tóth Imrével. A találkozót elő is készítették, de Tóth az arcvonalon átmenve megsérült, s a megbeszélt helyen a találkozóra nem kerülhetett sor.⁵²

Annak arányában, ahogy növekedett a Vörös Hadsereghez átállók száma, s ahogy erősödött az 1. magyar hadseregben a háborúellenes hangulat, úgy fokozódott a kegyetlen elnyomás azokkal a katonákkal szemben, akik nem akarták kellő aktivitással teljesíteni a parancsokat. Megerősödött a tábori csendőrség ellenőrző tevékenysége, kiéleződött a partizáncsapatokkal folytatott harc. Az átállt magyarok arról tájékoztatták a propagandistákat, hogy sokan

48 Lásd: Forradalomban, háborúban. Budapest, 1974. 251—252. o.

49 PI Arch. 500. f. 2/863. 4. o.

50 Részletesen lásd: HL Pgy. Mo/356.; PI Arch. 682. f. 8. ö. e.

51 1943—1944 folyamán a megszállás ideje alatt Tóth Imre ezredes rendszeresen tárgyalt a partizánokkal. Írásbeli megállapodást is kötöttek arról, hogy a partizánok — bizonyos engedmények fejében — nem raknak aknát az ezred által használt utakra. Tisztjei a hadiszállítmányok útvonaláról rendszeresen tájékoztatták a partizánokat. Adelékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához... i. m. 135., 146. o.

52 *Földes Pál*: Partizánemlékek. Magyar antifasiszta mozgalom a Szovjetunióban 1940—1945. Budapest, 1970. 319. o.

szeretnének átjönni, de nem mernek, mert a tisztek azzal fenyegetik őket, hogy szökésük esetén családtagjaikat kivégeztetik, továbbá a hadifoglyokat a háború után otthon agyonlövetik és elveszik vagyonukat.⁵³ Egy csoport katona a 27. székely könnyűhadosztályból, mely 1944. május 31-én esett a Vörös Hadsereg fogságába, kijelentette, hogy éppen a napokban hirdettek ki náluk ugyanolyan parancsot.⁵⁴

Mindez egy időre csökkentette ugyan az átállások számát, de teljesen nem akadályozta meg. Voltak azonban más nehézségek is. „Az átjövők elmondják, hogy sokkal többet adnák meg magukat, ha a rengeteg aknamező, drótakadály, amely az utolsó hetekben készült, nem gátolná őket. Ezért sokan türelmetlenül várják az orosz áttörést, amely módot adna nekik, hogy végre megszabaduljanak abból a helyzetből, amely a front halálos veszélyeit a német katonai börtön szenvedéseivel és megalázásával egyesíti” — írta a hadifoglyok számára kiadott magyar újság.⁵⁵

Az előbiekből a hadifoglyok előtt nyilvánvalóvá vált, hogy a németek terrorizálják a magyarokat, és fegyverrel kényszerítik őket, hogy harcoljanak. Gyakran megtörtént, hogy a német egységek a magyarok mögött helyezkedtek el és úgy kényszerítették őket a harcba. A német hadvezetés nem szövetséges módján viselkedett a magyar katonával szemben. Ezt naponta érezték a magyar katonák. A magyar parancsnoki kar azonban ebben a helyzetben sem saját katonái mellé állt. „A magyar katonai parancsnokság rendkívül brutális repressziós rendszabályokat foganatosított azokkal szemben, akiket rajtakaptak, hogy át akarnak szökni. Eddig 4 kivégzésről tudunk, kettő közülük nyilvános — írta Gerő Ernő Rákosihoz intézett levelében — az egyik esetben a kivégzéshez, mely akasztás útján történt, külön erre a célra hoztak 200 katonát a tűzvonalból, hogy végignézzék az akasztást és így elretentsék a katonákat az átszökéstől. A kikötések száma megnövekedett, a tábori csendőrök létszámát fel-emelték a csapatoknál. Sok helyütt német egységeket ékeltek be a magyar csapatok közé, mégpedig leginkább úgy, hogy egy-egy magyar hadosztályt mindkét oldalról német hadosztályok kereteznek be és hátul német harckocsi csapatok helyezkednek el.”⁵⁶

Az 1. magyar hadsereg erkölcsi állapotát elemezve tehát a magyar kommunisták 1944. május végén megállapították, hogy a hangulat a legénységnél általában németellenes, de még nem cselekvőek. A tisztek egy része, főként a tartalékosok, szintén elégedetlen a németekkel. A tényleges tisztek viszont ingadozás nélkül „szolgálnak”, s hajtják végre a parancsokat.⁵⁷ A magyar tisztek zöme vagy németbarát, vagy Horthy híve volt. Amint az 1944. áprilisi, májusi harcok mutatták, a magyar csapatok sok esetben komoly ellenállást fejtettek ki, s így az 1. magyar hadsereg széteséséről beszélni ebben az időben még hiba lenne. Ezt mutatták a következő harci események is.

Május közepén az 1. magyar hadsereg visszavonult a Kárpátokba.⁵⁸ Ebben az időben (június 22-ig) csak kevés, helyi jelentőségű összecsapásra került sor. Ezzel összefüggésben megváltozott a propagandisták munkája is.

Az arcvonal sík területen húzódott. Az állások változatlanok voltak. A propagandamunka ilyen körülmények között veszélyesebbé vált. A fő feladat

53 Révai József hagyatékai... 5. füzet, 19. o.

54 Сообщения Советского Информбюро. Т. 6. 261. o.

55 Igaz Szó. 1944. július 4., 84. sz.

56 Pintér István: i. m. 277–278. o.; PI Arch. 500. f. 2/863. 7. o.; Сталинское Знамя, (a 4. Ukrán Front újsága.) 1944. augusztus 18.

57 PI Arch. 500. f. 2/863. 1. o.; Révai József hagyatékai... 5. füzet, 21. o.

58 Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához... i. m. 222. o.

ebben az időben és helyzetben a hadifoglyok körében végzendő munkából állt. Ez nem volt lebecsülendő, hiszen május 6-ra számuk már elérte a 4000 főt,⁵⁹ 1944 június elejéig pedig az 1. magyar hadseregből fogságba esettek száma 5000 főre⁶⁰ emelkedett. Július 28-ig a hadifoglyok száma összesen már 10 000-re rúgott a legénységi és 100 főre a tiszti állományból. Sokan közülük antifasiszta nézeteket vallottak, amelynek következtében az 1944 első felében fogságba esettek között jelentősen nőtt a politikai aktivitás.

A Magyarország német megszállásával kapcsolatos események gondolkodásra készítették az 1. magyar hadsereg honvédeit, azokat is akik a fronton harcoltak, de azokat is, akik a Vörös Hadsereg fogságába estek: szélesebb körben terjedtek az antifasiszta nézetek. Az ez idő tájt fogságba esettek körében valójában már alig kellett felvilágosító munkát végezni, hiszen saját tapasztalataik alapján győződhetnek meg a horthysták nemzetellenes politikájának következményeiről. Például az előbb említett 100 tiszt közül 42 jelentkezett bármilyen feladatra a németek ellen és arra, hogy magyar bajtársaikat a harc hiábavalóságáról meggyőzzék.⁶¹

A hadifoglyok számára az éppen csak felszabadított területeken újabb táborokat hoztak létre Nyikolajevban, Odesszában, Kirovgrádban, Krivoj Rogban, Korosztényben, Berdicsevben. 1944 tavaszán jött létre a 20. és 62. sz. kijevei hadifoglytábor. A magyar politikai emigránsok ide érkeztek legnagyobb számában. Rendszeresen ellátták a foglyokat újságokkal és előadásokat tartottak a front helyzetéről. A megbeszélések során több kérdésről volt szó, pl. a háborúval kapcsolatban arról, hogy Magyarország Németország akarata és parancsa szerint tevékenykedik; jogos-e a Szovjetunióval való háború; hogyan kezdődött a háború, a magyar hazát miért kellett a Donnál védeni; a tőkésék-gyárosok otthon maradtak; a Szovjetunió népe barátságban akar élni a magyar dolgozó néppel. Sok ilyen és hasonló tartalmú kérdés vetődött fel.⁶²

A következő két táborot Szlavutában (A Rovno—Berdicsev útvonalon) és Zaslav városában (Szlavutától délre 30—40 km-re, a Goriny folyó mellett) hozták létre. Ezekben a táborokban azokat a honvédeket vonták össze, akik az áprilisi galíciai harcok során estek a Vörös Hadsereg fogságába. Számuk 3000 fő volt.

A magyar kommunisták közül ezekben a táborokban a propagandamunkát Illés Béla, Fazekas Erzsébet, Szabó Ferenc, Beszédes Antal, Zamek Vladimir és sok más antifasiszta katona végezte, akik Krasznogorszkban, Talicében végeztek antifasiszta iskolát. A propagandamunka ezekben a táborokban párhuzamosan folyt azzal a tevékenységgel, amelyet a magyar kommunisták a frontokon végeztek.

Vas Zoltán április végén és május elején háromszor fordult meg a szlavutai táborban és kétszer a zaslaviban. Látta, hogy milyen nagy szükség van

59 PI Arch. 500. f. 2/863. 1. o.

60 Uo. H-g-127. Gerő Ernő visszaemlékezése, 4. o.

61 HL Békeelőkészítő csoport anyaga. A (III) 3. 497. o.

62 A hadifoglyok segítségével az alábbi kérdéseket tisztázták: a legfontosabb magyarországi események, a hadsereg hangulata, egyes csapatrészek veszteségei, a parancsnokok nevei, a hadsereg élmezőnye, a fasiszta propaganda fő kérdései. Ezek az adatok, ha csekély mértékben is, mégis lehetővé tették a magyar kommunisták számára, hogy elképzelésük legyen az antifasiszta mozgalom helyzetéről Magyarországon. Révai József feljegyzései között egy ilyen beszélgetés fontosabb adatait is olvashatjuk: „Feletti József laboráns, Nagybányán dolgozott 1926-tól 1941-ig. 1941-ben röpiratokat látott Nagybányán. A Kossuth Rádiót jól hallani — néha zavarják. Sokan hallgatják a munkások körében. Ki se jött a rendelet, a Rádió máris bement, hogy a lisztadagot leszállítják. A munkások várják a Vörös Hadsereget — folytatta Feletti József —, de nem sokat lehet tenni a németek és bérenceik ellen a rendszer kegyetlensége miatt”. Révai József hagyatékai... 5. füzet, 2. 17., 21. o. E beszélgetések eredményeként alakult ki a magyar kommunisták körében az a vélemény, hogy „a magyar nép ellenállási készsége nem áll azon a fokon, amint azt remélték, inkább passzív jellegű, semmint cselekvő szándékú. Megállapították azt is, hogy a fasiszta propaganda nagyobb hatást gyakorolt a honvédekre mint azt korábban gondolták”. *Pintér István*: i. m. 305. o.

propagandistákra a magyar katonák átnevelése érdekében. Ebből a célból április végén Vas Zoltán Rovnóban (majd Obarovban) a partizániskoláról kiválasztott néhány tapasztalt elvtársat — Dékán Sándort, Fazekas Józsefet, Solt Lajost, Szőnyi Mártont, Uszta Gyulát, és dr. Érchegyi Józsefet. Fazekas Józsefet már a következő nap a szlavutai hadifogolytáborba irányították. Fő feladata abban állt, hogy megismerje az embereket és hogy a magyarok közül az antifasiszta iskolára alkalmas hallgatókat kiválogassa. „Én — írta Fazekas József — a faluban (a tábor mellett — Ny. Gy.) voltam elszállásolva. A Vörös Hadsereg tiszti állományában a „sztalovaján” étkeztem és naponta rendszeresen bejártam a táborba, felvilágosító munkát végeztem, a magyar hazafiakkal ismerkedtem. Néhány nap múlva nem volt magyar a táborban, aki ne ismert volna.”⁶³ Egy hét alatt Fazekas József összeállította azoknak a jelölteknek a listáját, akiket a Zbarazsban (Tarnopoltól 20 km-re északra) az 1. Ukrán Front keretében felállítandó kéthónapos antifasiszta iskolára akart küldeni. Rövidesen a szlavutai táborba érkezett Gerő Ernő és Vas Zoltán, szovjet tiszti egyenruhában. Nagygyűlést tartottak a nemzetközi helyzetről, Magyarország helyzetéről és a magyar uralkodó osztályok áruló politikájáról, amellyel hosszú éveken át a nemzeti érdekeket veszélyeztették. A gyűlés után Vas Zoltán és Fazekas József még egyszer átnézte a jelöltek listáját, pontosította az adatokat és személyes beszélgetéseket folytatott. Főleg a munkás- és parasztszarmazásúakat részesítették előnyben. A következő napon egy kisebb csoportot, 24 főt irányítottak az iskolába, rövidesen azonban számuk megkétszereződött. Május 18-án Gerő Ernő Rákosihoz írott levelében már arról tájékoztatót, hogy az antifasiszta iskolában Zbarazsban 24 tényleges és tartalékos tiszt, és 26 közlegény van.⁶⁴

Az első oktatók Solt Lajos hadnagy és Dékán Sándor voltak, akik április elején érkeztek ide. Később az iskola vezetését G. Fazekas Erzsébet történész, Oldner Vladimir és Szabó Ferenc főhadnagy vette át. Fazekas József, aki az előkészítő munkát végezte, e feladatának megoldása után az 1. magyar hadsereg területére ment át, hogy ott végezzen propagandamunkát. Szőnyi Mártont és Uszta Gyulát, akik először szintén a zaslavi táborba érkeztek, Obarovba irányították, ahol a partizánharcra készültek fel.⁶⁵

A zbarazsi iskolát 1944. május 1-én nyitották meg. Az első előadásokat Gerő Ernő és Vas Zoltán tartotta. Összesen 12 előadásra és szemináriumra került sor. Az első napokban az oktatómunkát nehéz feltételek között kellett végezni: „Minden anyag nélkül, mert a legutóbbi időig nem volt magyar könyv kéznél és most is alig van” — írta Gerő Ernő.⁶⁶ Rákosi viszont Sziklai Sándorhoz fordult, aki a 165. táborban levő antifasiszta iskola vezetője volt, azzal, hogy „hozza el vagy, az első lehetőséggel küldje el az egyhónapos kurzus programját, amit innen kapott. Ezen felül — kérte Rákosi — állítsa össze azokat a tapasztalatokat, melyeket ezzel a programmal kapcsolatban az előadás folyamán szerzett, valamint esetleges javaslatait és változtatásait is.” A kérést Sziklai rövid idő alatt teljesítette. Azok az oktatók, akik június elején léptek munkába Zbarazsban, például Fazekas Erzsébet és mások, már megkapták a programot és a legszükségesebb oktatási anyagokat.⁶⁷ Ettől az időtől élénk tevékenység folyt Zbarazsban. „Az iskolai élet előadásokból, szemináriumokból, kultúrrendezvényekből állt” — emlékezik vissza az egyik oktató, Dékán Sándor.⁶⁸ Az

63 HL Pgy. Szu/2. Fazekas József hagyatéka, 56—57. o.

64 PI Arch. 500. f. 2/863. 1—3. o.; Borbíró László: Emlékezzünk! Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1978. 3. sz. 409—411. o.

65 Uo. 6. o.; G. Fazekas Erzsébet: Vándorló szerkesztőség. Budapest, 1955. 120. o.

66 PI Arch. 500. f. 2/863. 6. o.

67 Uo. 720. f. 6. ó. e. VI/9.

68 Uo. H-d-90. Dékán Sándor visszaemlékezése, 105. o.

iskolában az oktatók és a hallgatók között elvtársi, baráti kapcsolatok alakultak ki, a hallgatók között hasonlóképpen. A tapasztalt propagandisták átadták tudásukat és ismereteiket a fiatal oktatóknak, azok pedig hallgatóknak. Ez utóbbiak között a kapcsolatok a demokrácia elvére épültek, annak ellenére, hogy az oktatásban sorkatonák és tisztek (századosig terjedően) egyaránt részt vettek. A tudás, az ismeretek mélysége volt az, ami elsősorban tekintélyt és tiszteletet parancsolt. Az egész tanfolyamnak a fő gondolata az volt, hogy „a magyar szabadság nevében készültek ismét fegyvert fogni ezek a hadifoglyok. Addig is szellemileg vértézték fel magukat”.⁶⁹ Az oktatás kezdetén a hallgatók „Levél a doni hadifogoly bajtársakhoz” című felhívással volt katonatársaikat arra szólították fel, hogy közösen harcoljanak Magyarország szabadságáért. E harcban való részvétel „nekünk — írták — magyaroknak, csak annyi lehetőséget ad, hogy a szabadságukért harcoló szövetséges népek mellett döntsünk és siessünk bennünket hívó népünk és hazánk felszabadítására és újjáépítésére”.⁷⁰ Ezt a felhívást összesen 22 fő írta alá, közöttük tisztek is.

Az iskola befejezése után 45 végzett hallgató átment a kijevi partizániskolába. Az az öt fő, aki betegsége folytán nem tudott bekapcsolódni a partizánfelkészítésbe, a hadifogolytáborokba ment, hogy propagandamunkát végezzen. Az iskolába újabb csoport honvéd érkezett, oktatásukra azonban már nem került sor. A zbarazi iskolában tartózkodó kb. 80 főt átírányították Szvjatosinóba.⁷¹ Ennek okai szovjet—német front ezen szakaszán lezajlott változásokban rejlettek.

Július végén a Vörös Hadsereg újabb támadásba lendült a Kárpátok előterében. Ismét elsődlegessé vált a fronton végzendő propagandamunka. A zbarazi iskola oktatóit ebben az időben már nem tudták nélkülözni az első vonalban. A zbarazi iskola július végén, miután funkcióját betöltötte, befejezte tevékenységét. Ez az első antifasiszta iskola volt, amelyet az 1. magyar hadseregből fogásba esett magyar katonák számára hoztak létre. Összesen kb. 150 hallgatója volt, nagyobb részük később a kijevi partizániskolában folytatta munkáját.⁷² Sokan közülük másfél—kéthónapos felkészítés után — katonák és tisztek egyaránt — beosztást nyertek a magyar—szovjet partizánosztagokba és 1944 augusztus—októberében az ellenség térfelén bevetették őket.

Július végén—augusztus elején az 1. magyar hadsereg védelmi állásokat épített ki Sztanyiszlav—Kolomea körzetében. Ezen az arcvonalszakaszon a Vörös Hadsereg 18. hadserege és 17. gárdahadteste, az 1. Ukrán Front balszárnya hajtott végre támadó hadműveletet. A magyar kommunisták agitációs munkája erre az arcvonalszakaszra összpontosult. Ebben az időben alakult meg a 4. Ukrán Front.

A Lvov—szándomiri hadművelet végrehajtása során az 1. Ukrán Front két irányban támadott. A fő csapást a Visztula és Berlin irányába mérték. A második irányban végzett tevékenység célja a Kárpátokon való áttörés és Szlovákiába való benyomulás volt. Az utóbbi feladat teljesítése érdekében hozta létre a Legfelsőbb Főparancsnokság a 4. Ukrán Frontot, 1944. augusztus 5-én. Ennek egyik részét az 1. Ukrán Front balszárnya alkotta, pontosabban az 1. gárdahadsereg, a 8. légihadsereg, a 18. hadsereg és a 17. gárda-lövészhadtest. Parancsnokká I. E. Petrov vezérezredest nevezték ki. A magyar propagandisták ily módon automatikusan átkerültek a 4. Ukrán Front kötelékébe.

⁶⁹ G. Fazekas Erzsébet: i. m. 120. o.

⁷⁰ Igaz Szó, 1944. június 13., 81. sz.

⁷¹ HL Pgy. Szú/67 4—5. o.; HL Pgy. Szú/20 1—2. o.

⁷² Nógrádi Sándor: Emlékeimből. Budapest, 1961. 245. o.; Földes Pál: Partizánemlékek... i. m. 323. o.

A németek oldalán viselt háborúval való elégedetlenség egyes jelei akkor már nemcsak a honvédek körében nyilvánultak meg, hanem a hadsereg parancsnokságában is. Vörös János vezérezredes, vezérkari főnök, tiszti parancsában 1944. augusztus 4-én megállapította: „Megdöbbenéssel tapasztaltam, hogy ma, amikor az ellenség határainkon van, s így az ország lakosságának a legnagyobb lelki ellenálló erőre és nyugalomra van szüksége, és amikor a kormányzat, és az illetékes polgári szervek mindent megtesznek, hogy a lehető legnagyobb erő kifejtést biztosíthassák és minden eszközzel küzdenek a kishitűség ellen, akkor éppen a honvédség körében akadnak olyanok, akik a rémhírek terjesztésével izgatják a polgári lakosságot és ily módon ártanak az ország érdekeinek.

Jelentéseket kaptam arról, hogy a tisztek eme rémhírterjesztése nemcsak a hátországbán, hanem a hadműveleti terület hátsóbb részein is nagymértékben tapasztalható. A jelentések szerint ebben azok a tisztek járnak elől, akik sebesülés vagy más okból az arcvonalból hátra kerültek, s nemcsak magántársaságban, hanem főleg vasúti utazásaik alkalmával fejtik ki ezt a káros tevékenységet.”⁷³

Ebben a jelenségben nem kis szerep játszott a július—augusztus végi szovjet támadás, s az az antifasiszta propaganda, amelyet a magyar kommunisták végeztek. Minden erejüket latba vetették, hogy megmentse az 1. magyar hadsereget a teljes pusztulástól.

Augusztus első felében a 4. Ukrán Front előrenyomulása következtében az ellenséges csapatok (köztük az 1. magyar hadsereg is) visszavonultak a Kárpátokba. Ebben az időben különösen sok katona esett fogságba, vagy állt át önként. Az utóbbiak száma július 27-től 31-ig 2400 fő volt.

Ezeket az átállt honvédeket újonnan létrehozott táborokban helyezték el, a fronttól nem messze: Sztanyiszlávban, Kolomeában, utána Sztrijben, Szamborban. Így a propagandistáknak állandó lehetőségük volt arra, hogy a frontagitáció mellett a hadifoglyokkal is rendszeresen foglalkozzanak.

1944 augusztus elején Illés Béla egyhetes kurzust tartott 200 katona és tiszt számára. Ezzel kezdődött meg az oktatás az új antifasiszta iskolában, Sztanyiszlávban. Illés Béla kezdeményezését a továbbiakban Somogyi Imre, dr. Érchegyi József, valamint a Zbarazsból érkezett Fazekas Erzsébet folytatta. A sztanyiszlávi táborban nem kevés munkát végzett Gerő Ernő, Vas Zoltán, dr. Jánosi Ferenc református lelkész-hadnagy és más antifasiszták. „Ezen a helyen — emlékezik vissza 1944 augusztusára Szentkirályi Frigyes hadnagy — gyakran kerestek fel bennünket emigráns magyar kommunisták és azok a volt hadifoglyok, akik antifasiszta iskolát végeztek. Őszinte hálával emlékszem munkájukra, ügyesen összekapcsolták a felvilágosító tevékenységet a vigasztalással. És mindezt magyarul.”⁷⁴

A táborban a honvédek körében végzett felvilágosító munka 1944 nyarán nagy eredményeket hozott. Különösen szembetűnővé vált ez, amikor a Vörös Hadsereg szeptember elején újabb támadásba lendült a Kárpátokban.

Megkezdődött a szovjet csapatok Magyarországra lépésének előkészítése. Megjegyezzük, hogy a Vörös Hadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége már 1944 márciusától hozzálatott a szovjet katonák felkészítéséhez arra vonatkozóan, hogy milyen feladatokat kell végrehajtaniuk a lakosság körében, ha majd Románia, Lengyelország, Jugoszlávia, Bulgária, Csehszlovákia és Magyarország területére lépnek. Ebben az előkészítő munkában a fő szerepet azok az említett

73 HL HM VKF 1944. 64554/Eln. 6. o.

74 Szentkirályi Frigyes: Fordulópont életemben. HK 1974. 4. sz. 677. o.

országokból származó kommunisták játszották, akik a Szovjetunióban éltek. Ezzel összefüggésben a magyar propagandisták fontos feladatává lett, hogy megismertessék a szovjet katonákat, főleg a tiszteket, Magyarország történelmének, gazdasági és politikai fejlődésének, kulturális életének, a magyar nyelvnek és a népszokásoknak egyes kérdéseivel. A továbbiakban is nagy figyelmet fordítottak nemzeti sajátosságokra. Ezért a szovjet frontparancsnokságoknak — írta Vas Zoltán — „ehhez számos »civil« kérdéstről kellett tájékozódniuk. Ismerniük kellett a magyarországi politikai helyzetet, a hazafias erőket, a közigazgatást, a helyi ellátási kérdéseket, hasonlókat.”

Augusztus elején magyar kommunisták tartottak előadásokat a 4. Ukrán Front főtisztjeinek Magyarországról. E hónap végén a 2. Ukrán Front körzetében, Aradon, megjelent Vas Zoltán, aki a szovjet főtisztek előtt itt is több előadást tartott Magyarországról. „Részt vettek ezen — emlékezett vissza Vas Zoltán — annak a tanfolyamnak a tisztjei is, akiket máris kijelöltek, hogy a felszabadított magyar megyékben, nagyobb városokban parancsnokként irányítsák a szovjet katonai közigazgatást.”⁷⁵ Hasonló előadásokat tartott ebben az időben különböző kérdésekről Révai József, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Nagy Imre, Illés Béla és több más antifasiszta.

Dr. Gruber József — magyar politikai emigráns — szovjet százados szintén részt vett ebben a munkában. Az 1. Ukrán Fronton végzett propagandamunkája során az volt a feladata, hogy „amennyire lehet rövid idő alatt tanítsuk magyar nyelvre egy kb. 10—15 főnyi tiszti csoport tagjait, akiket arra jelöltek ki, hogy Magyarországra érve a felszabadított területen különböző városok parancsnokai legyenek. Örömmel láttunk ehhez a munkához — írta Gruber József — »Tanítványaink«, akikkel együtt laktunk, s így éjjel-nappal együtt voltunk, néhány hónap alatt meglepő eredményeket értek el: nagyjából megismerték Magyarország történetét, a Magyar Tanácsköztársaság időszakát, az ország politikai helyzetét — egyszerűen tájékozottak lettek és úgy-ahogy már beszélni is kezdtek magyarul a részükre összeállított társalgási füzet segítségével.”⁷⁶

Földes Pál, miután augusztus elején a 4. Ukrán Fronthoz került, Tyulpanov ezredes kérésére előadást tartott legalább 300 politikai tisztnek Kárpátalja földrajzi, néprajzi és politikai viszonyairól. Az előadás másfél óráig tartott. Hasonló tartalmú előadásokat tartott a szovjet tiszteknek Wágner Anna, Lévai László és több más magyar antifasiszta is, akik az újonnan létrehozott 4. Ukrán Frontnál tevékenykedtek.

Szeptember 9-én a 4. Ukrán Front csapatai új támadásba lendültek a Kárpátokban. Ezen az arcvonalszakaszon szeptember—októberben a harc igen bonyolult körülmények között folyt. A magyar antifasiszták ebben az időben igen élénk propagandatevékenységet fejtettek ki. Ezzel kapcsolatban érdekes megemlíteni, hogy az előrenyomulás során zsákmányolt dokumentumokat kiválóan felhasználták a horthysta seregek körében végzett propagandamunkában.

Somogyi János visszaemlékezésében érdekes példát találunk: augusztus 1-én a 8. lövészadosztály (parancsnoka A. Sz. Szmirnov vezérőrnagy), ahol Somogyi a felvilágosító munkát végezte, elfoglalt egy Mikulicsin környéki falut. Ebben a faluban volt a hadosztály egyik ezredének parancsnoksága. Jelentős mennyiségű zsákmányolt magyar újságot és képes folyóiratot hoztak ide. Különösen a „Magyar Futár” és a „Szigénál” című fasiszta lapokat. Ezeknek az újságoknak az anyagaiból az antifasiszták a rádióadások és a röplapok számára szövegeket állítottak össze. A zsákmányolt anyagokat jól felhasználták „az el-

⁷⁵ Magyar Nemzet, 1974. december 25., 29. o.

⁷⁶ HL Pgy. Szu/689. Gruber József visszaemlékezése, 15—16. o.

lenség által terjesztett propaganda hazugságainak leleplezésére készülő anyag összeállításához”.⁷⁷

Ahogy a Vörös Hadsereg mind közelebb nyomult Magyarország határaihoz, a fogságban levő honvédek aktivitása egyre jobban növekedett. Ennek a mozgalomnak az egyik központja a Sztrijben 1944 augusztus végétől működő antifasiszta iskola lett. A különböző újonnan létrehozott táborokból oktatás céljából ide irányították a magyar katonákat és tiszteket. Az iskolában 2 csoportot hoztak létre. Az első csoporttal, amelyben döntően közlegények voltak, Fazekas Erzsébet és Örlei Zoltán foglalkozott. A második csoport, amelyhez kb. 50 tiszt tartozott, Illés Béla, Szabó Ferenc, Somogyi Imre, Érchegyi József irányítása alatt állt. A sztriji iskola hallgatói előtt felszólalt Farkas Mihály és Földes Pál is.

1944 szeptemberében Sztrij városában és környékén — például Szombor térségében — az iskola kiterjesztette tevékenységét: egy-, illetve négyhetes tanfolyamok indultak, amelyeknek hallgatói létszáma meghaladta a 300 főt. Az iskola vezetője Paten szovjet őrnagy volt. Az oktatómunkába új magyar antifasiszták is bekapcsolódtak: Fazekas György, dr. Kovács István, Zsombor János. Az iskolában rendszeresen tartottak előadást a Szovjetunióról, megmagyarázva egy-két alapvető marxista tételt, és előadást tartottak Magyarországról is.

Azok az események is, amelyek 1944 nyár végén Magyarországon lejátszódtak arról tanúskodtak, hogy Magyarország talán kilép a németek oldalán folytatott háborúból.⁷⁸ Románia, Finnország és Bulgária kilépése kedvezően hatott a budapesti vezetők politikai körökre. 1944 őszén Magyarország az európai katonai-politikai események központi területévé vált. Magyarország kilépését augusztus és szeptember folyamán a Szovjetunióban élő magyar kommunisták is igen sürgősnek ítélték meg és mindent megtettek ennek érdekében: „ma azonban — közölte a Kossuth Rádió szeptember 9-i adása —, amikor közeleg a vég, nem megnyugtató fogások, hanem komoly, elszánt tettek kellenek. Magyarország megmentésének első és elengedhetetlen feltétele az azonnali szakítás Hitlerrel”. Fél hónappal korábban Hitlernek még négy vazallusa volt. Erre az időre már csak Magyarország maradt. „A menekvésnek ma egy az útja: gyors és elszánt harc Hitler ellen.”⁷⁹ Magyarországon küzdő demokratikus erők — a Magyar Front illegalitásban levő pártjai — ugyancsak arra törekedtek ebben az időben, hogy a horthystákkal kötött kompromisszum révén előmozdítsák a Hitler-ellenes fellépés ügyét. Ezt szorgalmazta a Kossuth Rádió is.⁸⁰

Augusztus—szeptember folyamán a magyar propagandisták a volt szövetséges országokban lezajlott eseményekkel kapcsolatban kiemelték azt a tényt, hogy Románia augusztus 23-án fegyverszünetet kért és hadserege szembefordult a németekkel. Szeptember 12-én Románia aláírta a fegyverszünetet Moszkvában. De még ezt követően is Magyarországnak megvolt a lehetősége arra, hogy harcoljon nemzet érdekeiért. Más részről sok magyar tiszt is úgy látta, hogy tiltakozni kell a német parancsnokság büntető szankciói, valamint a haza megsemmisítésének nyilvánvaló szándéka ellen, amely egyébként a magyar kormányt is nyugtalanította. A hadifoglyok kijelentették azt is, hogy Dálnoki Miklós Béla vezérezredes, az 1. magyar hadsereg parancsnoka, szintén nem ért egyet az országban folytatott politikával és elítéli a hitleristák akcióit.

A Legfelsőbb Főparancsnokság és a Vezérkar — emlékezik Stemenko — lehetőséget tartotta azt, hogy a tisztek és katonák hangulatát Magyarországnak

⁷⁷ PI Arch. H-s-233. III. rész, 9. o.; A zsákmányolt anyagok nagy jelentőségéről írtak magyar kommunisták már 1944 május elejétől. Lásd: PI Arch. 500. f. 2/863. 2. o.

⁷⁸ Magyarország története 1918—1919., 1919—1945. Budapest, 1976. 8. k. 1173. o.

⁷⁹ PI Arch. 720. f. II. ó. e. 465. sz.

⁸⁰ PI Arch. A Kossuth Rádió adásai: 1944. október 12., 1198. sz., október 14., 1200. sz.

a háborúból való kiválása érdekében kiaknázzák. Ennek érdekében elsősorban a magyar tisztek Hitler-ellenes és hazafias érzelmeire kívántak támaszkodni. Ezzel kapcsolatban Sztálin azt tanácsolta I. E. Petrovnak (a 4. Ukrán Front parancsnokának) és L. Z. Mehlisnek (a 4. Ukrán Front politikai osztálya vezetőjének), hogy gondolkodjanak azon, mit lehetne tenni. E kérdés megoldásában maguk a hadifoglyok is közreműködtek. Szeptember 16-án a hadifogoly tisztek gyűlésükön határozatot hoztak arról, hogy az 1. magyar hadsereghez fordulnak és felszólítják őket: ne harcoljanak a szovjet csapatok ellen. Egyetértettek abban is, hogy kollektív levelet kell intézni a magyar hadsereg parancsnokságához, amelyet a tisztek állítottak össze három nap alatt. A levél a német megszállók elleni aktív harcra buzdított és Magyarország függetlenségének megvédésére. A szovjet parancsnokság egyetértett ezzel az elgondolással.⁸¹ A memorandumot aláírta vitéz Gallay Emil őrnagy, Gyulay Mihály százados, Bihari János főhadnagy, továbbá négy hadnagy és 14 zászlós. Összesen 39 hadifogoly tisztt írta alá a levelet.⁸² A memorandumban rámutattak arra, hogy a német csapatok minden fronton vereséget szenvedtek. Egész Európa harcra kelt a fasizmussal szemben, amelynek hamarosan végleg meg kell semmisülnie. „Hazánk Hitler hódító háborúja következtében olyan súlyos helyzetbe jutott, mint ezeréves történelmünk során soha. Mi, akik felszabadultunk a német hírverés hatása alól, látjuk, megértettük, hogy Magyarország a végpusztulás szélére sodródott. De még nem veszett el! (..)

Meg lehet és meg kell menteni Magyarországot attól — folytatták a hadifoglyok —, hogy a háború befejezésekor még mindig Németország oldalán álljon és így vele együtt kelljen felelnie az elvesztett háborúért.”⁸³

Szeptember második felében ezt a memorandumot milliós példányszámban állandóan terjesztették az 1. magyar hadsereg arcvonalának egész mélységében és a magyar polgári lakosság körében. A hangszórós adásokban a propagandisták rendszeresen ismertették a memorandumot és kiemelték jelentőségét.

Szeptember 24-én reggel 6 órakor három tiszt, vitéz Gallay Emil őrnagy, a 4. gépkocsizó lövészzászlóalj parancsnoka, Gyulay Mihály százados, a 49. gyalogezred első zászlaljának parancsnoka és Neubauer Pál zászlós, a 16. felderítő huszárszászad 1. szakaszának parancsnoka, kibontott nemzeti lobogóval, sikeresen átment a 351. szovjet lövészadosztály és az 1. magyar hadsereg 16. gyalogadosztálya között húzóó arcvonalon. A három tiszt az 1. magyar hadsereg parancsnokához indult.

Ugyanazon a napon, különböző arcvonalszakaszokon, három 15—20 fős hadifogolycsoport átment a front másik oldalára, különböző hadosztályokhoz. A csoportok célja mind a tisztek, mind a katonák esetében abban állt, hogy tömegeken meggyőzzék az 1. magyar hadsereg katonáit a Vörös Hadsereg oldalára való átállás szükségességéről és arról, hogy fegyvereiket a magyar nép igazi ellensége, a német fasizmus ellen kell fordítaniuk.

A háromtagú tisztí küldöttséget az 1. magyar hadsereg parancsnoksága fogadta. De mivel a levélben felvetett kérdések nagy jelentőségűek voltak, a hadsereg parancsnoka előzetesen kapcsolatba kívánt lépni Budapesttel. Megígérte azonban, hogy rövidesen pozitív választ ad.⁸⁴

Budapest nem adott választ. Ezért Gallay őrnagyot a fővárosba irányították azzal a feladattal, hogy adja át a levelet a kormányzónak. Ő azonban út

⁸¹ С. М. Штеменко: Генеральный штаб в годы войны. Книга вторая. Изд. Министерства Обороны СССР, Москва, 1974. 240—241. о.

⁸² HL. Pgy. Mo/291. 5. о.

⁸³ Magyar Újság, 1944. szeptember 26., 21. sz.; Igaz Szó, 1944. november 5., 102. sz.

⁸⁴ С. М. Штеменко: i. m. 242. о.

közben elakadt, majd a nyilasok elfogták és börtönbe vetették. 1945 telén, a szovjet csapatok megérkezése után szabadult csak ki. Így Gyulay Mihály és Neubauer Pál szeptember 28-án visszatértek a 4. Ukrán Fronthoz.

Azt a három csoportot, amely szintén átment a magyar hadsereghez, a tábori csendőrök szétverték. Jó részüknek sikerült a háterszágba menekülni és ott várták ki a felszabadítást.⁸⁵

A memorandum azonban széles körben elterjedt az 1. magyar hadsereg soraiban és kedvező visszhangot váltott ki. S abban, hogy minél többen megismerhessék, jelentősen közreműködtek a 4. Ukrán Front propagandistái. Röpirat formában kiadták a memorandum teljes szövegét, amelyet a tisztek magukkal vittek a túloldalra. A röpiratokban leszögezték az átküldött tisztekkel kapcsolatban: „Miután a levélre nem érkezett válasz és a küldöttség sorsa ismeretlen, a magyar hadifogoly tisztek kérésére nyilvánosságra hozzuk a levél teljes szövegét.”⁸⁶

A katonák azonban nem nyugodtak bele a kudarcba. Október elején a sztriji iskola tisztjei még egy levelet készítettek, amelyet Dálnoki Miklós Bélához címeztek. Ebben a következő kérdéseket emelték ki: be kell szüntetni az ellenállást a szovjet csapatokkal szemben; meg kell nyitni az utat a Vörös Hadsereg előtt abból a célból, hogy a fasisztákat Magyarország területén szétverhessék. Dálnoki Miklós Bélától követelték, hogy adjon parancsot a fegyvereknek a németekkel szemben történő bevetésére.

A levél átadásával három magyar tisztet bíztak meg, Mázló Ferenc őrnagyot (a 18. hadosztály 49. ezrede II. zászlóaljának parancsnokát), Horváth Gyula századost (a 21. gyalogosezred zászlóaljparancsnokát) és Szentkirályi Frigyes hadnagyot (századparancsnokot).⁸⁷

Ennek a feladatnak az előkészítése során a tiszteket a „Magyar Újság” munkatársai — Kassai Géza, Illés Béla, Wágner Anna, Solt Lajos — részesítették politikai oktatásban. A tisztekkel találkoztak a Szovjetunióban élő magyar kommunisták vezetői — Vas Zoltán, Farkas Mihály, Szántó Zoltán. A beszélgetés témája az volt, miként tudnák megkeresni Dálnoki Miklós Bélát és feltárni előtte az 1. magyar hadsereg szovjet csapatok oldalára történő átállásának lehetőségét. A beszélgetésre október 10-én került sor. Október 13-án a három magyar tiszt átment a frontvonalon, különböző helyeken. Céljuk ebben az esetben nem merült ki abban, hogy levelet adjanak át Dálnoki Miklós Bélának (mint ahogy azt a szeptember 23-án átment tisztek tették), hanem meg is kellett várniuk a választ.

A magyar tiszteket Husztra és Beregszászra küldték, ahol az 1. magyar hadsereg parancsnoksága tartózkodott. Dálnoki Miklós Béla egyetértett a háborúból való kiválással. De ő is, akárcsak sokan mások, a kormányzó parancsát várta.

Horthy október 15-i fegyverszüneti proklamációja azonban nem volt megfelelően előkészítve. A németekkel szembeni határozatlansága az egész kiugrási kísérletet megghiúsította. A németek időközben felismerték a közelgő veszélyt és minden eszközzel meg akarták akadályozni, hogy Magyarországon sor kerülhessen „a negyedik árulásra”.⁸⁸

Szállasi hatalomra jutása egyet jelentett azzal, hogy Magyarország Német-

⁸⁵ HL Békeelőkészítő csoport anyaga. A (III) 3., 498. o.

⁸⁶ HL Pgy. Mo/291., 1–5. o.

⁸⁷ Szentkirályi Frigyes: idézett cikke, 677. o.

⁸⁸ Románia, Finnország és Bulgária háborúból való kilépését minősítették a németek az első három háborús árulásnak. Освободительная миссия Советских Вооруженных Сил во Второй мировой войне. Изд. Министерства Обороны СССР, Москва, 1974. 268. o.

ország szövetségese marad. Dálnoki Miklós Béla Horthy fegyverszüneti felhívásának ismeretében a Szálasi kormánnyal szakítva vezérkarával együtt (amelyhez Kéri Kálmán vezérkari főnök és más főtisztek és katonák is tartoztak, összesen 880 fő) átment a Vörös Hadsereg oldalára. A következő napon Dálnoki Miklós Béla parancsot adott a hadseregnek, hogy szüntessék be az ellenállást a szovjet csapatokkal szemben és álljanak át az ő oldalára. Ebben a parancsban állást foglaltak a Szovjetunióval, Angliával és az Egyesült Államokkal haladéktalanul megkötendő fegyverszünet mellett. A parancs azt is tartalmazta, hogy valamennyi becsületes magyar védelmezze a nemzet anyagi értékeit, s akadályozza meg a fasisztákat abban, hogy az országot kirabolják.⁸⁹

A magyar propagandisták Dálnoki Miklós Béla parancsát ismertették rádióban. Széles körben terjesztették röpirat formában is az első vonalakban és a polgári lakosság körében.

A magyar antifasiszták megbízásából összesen 67 honvéd és 13 tiszt ment át az 1. magyar hadsereg különböző hadosztályaihoz. A 13 tiszt között több olyan is akadt, aki Sztrij antifasiszta iskolájában tanult. Így például dr. Bihari János, t. főhadnagy, Hidasi János t. zászlós, Bolváry Ödön, Györbíró Ferenc, Kráthy Gyula és mások. Velük Illés Béla és a „Magyar Újság” több más munkatársa külön is foglalkozott. A tisztek megismerkedtek a nemzetközi helyzetet elemző anyagokkal, tudatták velük azt is, hogy a Faragó által vezetett delegáció Moszkvában tárgyalásokat folytat Magyarország háborúból való kilépéséről. Végül, október 16-án, találkoztak Dálnoki Miklós Bélával is.

A magyar hadseregben ebben az időben Szálasi hívei vették át a vezetést. Azokat, akik nem akartak a németek oldalán tovább harcolni, letartóztatták, sokat kivégeztek. Ennek ellenére, sőt éppen ezért, megnövekedett a hadifogságba került honvédek száma. Csak október 20–30-a között 10 ezer honvéd hagyta ott a frontot és szökött vissza az országba; 20 ezer honvéd állt át az 1. magyar hadseregből a Vörös Hadsereg oldalára. Közülük több mint 10 ezren szervezeten, egységükkel együtt mentek át a túloldalra.⁹⁰ Ezt követően, október 20-án, a 4. Ukrán Front parancsnoka utasítást adott ki, és előírta, hogy segíteni kell a honvédeket az átállásban.⁹¹

Szálasi uralomra jutása keresztülhúzta a Magyarországnak a háborúból való kilépését. A Vörös Hadsereg október 23-án újból támadásba lendült Magyarország területén. Ebben a 2. Ukrán Front játszotta a főszerepet.

Már 1944 augusztusában a 2. Ukrán Front csapatai gyorsan vonultak előre Románia területén és szeptember közepén elérték Magyarország határait. Tőlük jobbra a 4. Ukrán Front támadott. A Legfelsőbb Főparancsnokság elképzelése szerint a 4. Ukrán Frontnak Szlovákiába kellett behatolnia. Azzal, hogy a 4. Ukrán Front egy kissé északra fordult, az 1. magyar hadsereg két tűz közé került, a 4. és a 2. Ukrán Front közé, és súlyos veszteségeket szenvedve volt kénytelen déli irányban visszavonulni.

A 2. Ukrán Front megkezdte Magyarország felszabadítását. Előrenyomulása

⁸⁹ Magyar Újság, 1944. november 1., 30. sz.

⁹⁰ Korom Mihály: idézett doktori értekezése. 330. o.; Magyar Nemzet, 1975. január 8.

⁹¹ Ebben a parancsban kötelezték minden szovjet hadtestparancsnokot: 1. Világosítsa fel a vöröskatonákat arról, hogy az átálló magyar katonák, tisztek és tábormokok, akár szervezett csapatokban, akár csoportosan, vagy egyenként, akár fegyveresen, akár fegyvertelenül jönnek, hívei a Vörös Hadsereg elleni háború azonnali beszüntetésének. Epp ezért a magyar haderő e tagjait barátságosan kell fogadni és a veszélyes zónából azonnal biztonságos helyre kell őket kísérni. 2. Az összes rendelkezésre álló harciz eszközökkel meg kell akadályozni, hogy a németek gátolják a magyar katonákat, tiszteket és tábormokokat az arcvonal át lépésében. 3. Mindenkinék, aki önként állt át a Vörös Hadsereg oldalára, igazolványt kell adni arról, hogy ő az első honvédsereg parancsnokának rendelkezése értelmében beszüntette az oroszok elleni harcot és átjött az arcvonalon. 4. Az önként átállókat el kell különíteni a hadifoglyoktól, jobb lakóhelyet kell biztosítani számukra, és jobb ételmezést, mint a foglyoknak. A sebesültek és betegek azonnal kórházba szállítandók. Magyar Újság, 1944. november 4., 31. sz.

során az 1., 2., és 3. magyar hadsereggel, valamint német csapatokkal kellett megütköznie. Ezért a 2. Ukrán Frontra irányították a korábban a 4. Ukrán Fronton dolgozó magyar propagandistákat. Még korábban ide érkezett a magyar propagandistáknak egy csoportja Moszkvából és más városokból. Így pl. 1944 szeptember végén érkezett a 2. Ukrán Fronthoz Erdélybe Szántó Katalin hadnagy, aki elmondta: „már sok magyarral találkoztam, akik szintén a szovjet hadseregben teljesítettek szolgálatot. Itt dolgozott Práth Károly, Hábermann Gizella, Hábermann Miklós, Szilágyi Emil, Mátyás László, Bolgár Elek és felesége, Abelovszky családja és többek között két magyar születésű román elvtársnő is.”⁹²

1944 szeptemberében a magyar propagandisták tevékenysége elsősorban a 2. Ukrán Fronttal szemben levő erőkre összpontosult. Október folyamán a 2. Ukrán Frontnál dolgozó magyar propagandisták 80 röplapot készítettek 6 millió példányban, s ebből 2,34 millió magyar nyelvű volt. Az agitáció céljai és módszerei a korábbiak voltak. Práth Károly, aki az 1. Ukrán Fronton, a 4. Ukrán Fronton, végül a 2. Ukrán Fronton végzett agitációs munkát, visszaemlékezéseiben így ír erről: „Az aktív munka elsősorban abban állott, hogy a harcban álló csoportokhoz agitátorként beosztottak bennünket és éjszakánként politikai agitációt végeztünk a velünk szemben álló csapatok felé, amelynek nagy része magyar volt.”⁹³ Azt követően, hogy a szovjet csapatok Magyarország területére értek, a propagandatevékenység kiszélesedett.⁹⁴ Hangszórós kocsikat pl. már nagyon ritkán használtak. Tevékenységük középpontjában inkább a polgári lakosság felvilágosítása került. Ennek érdekében a 2. Ukrán Frontnál kiadták az első magyar nyelvű — röpirat formájú — újságot *Közlöny*, *Híradó*, *azután Hírek* és *A Magyar Újság Híradója* címmel. Ezt a munkát ezen a frontszakaszon Práth Károly százados végezte, Bolgár Elek közreműködésével. A 4. Ukrán Frontnál megjelenő *Magyar Újság* pedig folytatta a 2. Ukrán Frontnál kiadott újságok tradícióit. Az újságok nagyban hozzájárultak a felszabadult magyar lakosság körében végzett politikai munka eredményességéhez.

1944. szeptember 22-én L. Z. Mehlisz telefonon a 4. Ukrán Front parancsnokságára rendelte Illés Bélát. Beszélgetésük egy, a magyar lakosság számára a front körülményei között kiadandó újság létrehozásáról folyt. Ennek az újságnak azt a fő feladatot szánták, hogy a magyar lakosságot tájékoztassa a világ eseményeiről és a harci helyzet alakulásáról. Mínderre Illés Bélának csak néhány nap állt rendelkezésére. A magyar nyelvű újság szerkesztésében Illés Béla, Kassai Géza, Wágner Anna és Lévai László vettek részt — mindegyiküknek volt már tapasztalata a szerkesztői munkában.

A lap sokszorosításának színhelye Lvov városa volt, ahol találtak latin betűs nyomdát. Ide érkezett Davidenko szovjet őrnagy, hogy a nyomda vezetőjével tárgyaljon és nyomdászokat szerezzen, olyanokat, akik idegen nyelven is tudnak szedni. Az ő feladata volt, hogy biztosítsa a szükséges eszközöket: papírt, tipográfiai felszereléseket és festéket. A munkába bekapcsolódott három lengyel nyomdász is, akik már korábban is ebben a nyomdában dolgoztak és hajlandók voltak magyarul szedni. Rajtuk kívül a sztriji táborból még két magyar érkezett a szerkesztőséghez, akik szintén jártasak voltak ebben a munkában. Elosztották a funkciókat. Illés Béla lett a főszerkesztő, a szerkesztő Kassai Géza, helyettese Wágner Anna, aki egyben főkorektor és szerkesztőségi titkár

⁹² HL Pgy. Szu/760. 10. o.; PI Arch. h-h-171.

⁹³ HL Spanyol gyűjtemény. Práth Károly visszaemlékezése, 29. o., A. I. Puskas előadása A háborús propaganda a második világháborúban címmel Budapesten, 1978. november 3-án megtartott konferencián.

⁹⁴ PI Arch. H-h-206. Herencsár Lajos visszaemlékezése, 6. o.

is volt. Fazekas Erzsébet és Oldner Vladimir dolgozták fel a zsákmányolt anyagokat és százával gyűjtötték össze azokat a cikkeket, leveleket és történeteket, amelyeket a Sztanyiszlavban és Sztrijben levő hadifoglyok írtak, illetve elmondtak. Azok a honvédek, akik 48 órával azelőtt még a horthysta hadseregben szolgáltak, egészen friss információkat nyújtottak. Azokban a levelekben, amelyeket a hadifoglyok hozzátartozói írtak, egyszerű és világos megfogalmazásban tükröződött többek között a magyarországi földreform jelentősége. Ezekből meg lehetett ismerni a magyarországi birtokviszonyokat, s azt, ami még ennél is fontosabb volt, hogy hogyan akarja a magyar paraszt ezeket a birtokviszonyokat megváltoztatni. Közöttük nem egy olyan is akadt, aki úgy gondolta, hogy a felszabadulás után Magyarországon közvetlenül hozzá lehet látni a szocializmus építéséhez. Ezek mellett Oldner Vladimir és Fazekas Erzsébet maga is több cikket írt az újság számára.

A lap előkészítésében részt vett Farkas Mihály, Solt Lajos hadnagy és sok más antifasiszta. A szerkesztőségben állandóan hallgatták a Kossuth Rádió, a Moszkvai Rádió, a hivatalos budapesti rádió adásait, amelyeknek anyagát jól hasznosították a cikkeik megírásánál. Ezen a területen Lévai László végzett kiemelkedő munkát. Rendszeres segítséget nyújtottak a nyomdászok — és mindnyájan akik a szerkesztőségben dolgoztak, vagy azzal kapcsolatban voltak.⁹⁵

Az Igaz Szó szerkesztősége szintén küldött anyagokat az új újságnak, hasonlóan moszkvai magyar kommunisták is: anyagokat, tanácsokat, értékes információkat juttattak el a laphoz. A 4. Ukrán Front tisztjei megkülönböztetett figyelmet szenteltek az újságnak. „Lelkesen segített az újság kiadásában Tyulpanov orosz ezredes. Tanáccsal, anyaggal és amennyire tudott, emberekkel segített. Az egész nehéz szervezési munkát Davidenko őrnagy végezte. Ő volt családunk fáradhatatlan apja — emlékeztek vissza a szerkesztőség munkatársai. Mindent megszerzett, mindent megtett, számára semmi sem volt lehetetlen.”⁹⁶

Szeptember 26-a nagy nap volt a magyar antifasiszták számára. Ezen az éjjel jelent meg a Magyar Újság első száma. Ez volt az első magyar újság, amely rendszeresen, hetenként 3-szor került a magyar lakosság kezébe. A magyar antifasiszták ennek az újságnak a kiadásával arra törekedtek, hogy tájékoztassák „a magyar népet a háború jellegéről, a hadihelyzetről, a Szovjetunió felszabadító céljairól és arról, mit kell tennie a magyar lakosságnak a felszabadulásért”.⁹⁷

A Magyar Újság első számát Kassai Géza cikke vezette be „Egy perc híján tizenkettő” címmel. A szerző a Vörös Hadsereg és a szövetségeseik támadó hadműveleteit elemezve arra a megállapításra jutott, hogy a fasizmus számára Európában már csak hetek, esetleg hónapok maradtak. A történelemben ez a rövid időszak már csak néhány pillanatot jelenthetett. Ezzel a szózatot kellett vetnie mindenkinek, beleértve a magyar dolgozókat is. Ezért elkerülhetetlenül „szakítania kell Hitlerrel és minden erejével Hitler magyarországi ügynökei ellen kell fordulnia. Ha ezt elmulasztja, akkor a hitleri seregek Budapesten fogják védeni Bécset, Budapest elpusztul és vele pusztul az országnak jelentős része azért, hogy Hitler néhány héttel később legyen kénytelen feladni Bécset — és ha — folytatta Kassai — a magyar nép most rögtön nem fordul szembe gyilkosaival, amikor majd a németek kezéből kicsavarjuk a fegyvert, Magyarország nem elégtételt kap szenvedéséért, hanem felelnie kell mulasztásaiért.” A cikk

95 Illés Béla: *Ahogy a kortárs látta. Cikkgyűjtemény.* Budapest, 1961. 228. o.

96 HL Pgy. Mo/83.; *Új Szó*, 1945. október 26.

97 *Máté György: Új március hírnöke. A tiltott magyar pártsajtó története 1917–1945.* Budapest, 1975. 151. o.

rámutatott, hogy csak a Vörös Hadsereg oldalára való átállással lehet megmen-
teni a hazát és jövőjét. „Ez — és csak ez — a menekvés útja” — vonta le a
következtetést a szerző.⁹⁸

Nagy feladat volt az újság terjesztése az első vonalakban és a polgári la-
kosság körében. Az újság első számának megjelenése idején az arcvonál 160
km-re volt Lvovtól. A szerkesztőségéből a kész anyagokat teherautón szállítot-
ták a közeli repülőtérre. Azután a szovjet repülőgépek szétszórták az anyago-
kat rendeltetési helyük szerint. Az első hetekben még nehéz volt az újságot oda
eljuttatni, ahova kellett, különösen nehéz volt terjeszteni a lapot a polgári la-
kosság körében. De már az első napokban is sok példány került a magyarok
kezébe. Az első szám, mint már említettük, szeptember 26-ról 27-re virradó éj-
jel jelent meg és szeptember 28-án már olvasták az újságot a magyar katonák
a fronton. Így volt ez a további számok esetében is.⁹⁹ Amikor a Vörös Hadsereg
Magyarország területére ért, a Magyar Újság terjesztése lényegesen gyorsabbá
és egyszerűbbé vált, hiszen a szerkesztőség munkatársai már közvetlenül lép-
hettek kapcsolatba a polgári lakossággal. Ezzel egy időben az újság funkciói ki-
szélesedtek. A szerkesztőség különböző felhívásokat intézett a dolgozókhöz,
plakátokat adott ki a felszabadított területeken a békés élet megindításáról.

A legfontosabb feladatokat plakátok és hirdetések formájában jelen-
tették meg, amelyeket az egyes községek legforgalmasabb pontjain ragasz-
tottak ki.

Az első számok elemzése révén kiemelhetjük azokat a főbb kérdéseket,
amelyek a szerkesztőség figyelmének középpontjában álltak. Ilyen volt pél-
dául a Vörös Hadsereg és a szövetséges csapatok harci cselekményeinek ismer-
tetése az összes fronton. Nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy ismer-
tessék a magyar nép több évszázados Habsburg-ellenes harcának történetét, a
német nyomással való szembenállást, s ápolják a nemzeti hősök emlékét.
Ugyancsak fontos feladat volt a Függetlenségi Front programjának ismerte-
tése és megmagyarázása. A második számban a 2. magyar hadsereg doni pusz-
tulásáról és okairól számoltak be. A következő számok cikkeket közöltek a hadi-
fogságba esett magyar katonák és tiszték életéről. Október 3-tól a Magyar Új-
ság rendszeresen közölte a hadifoglyok üzeneteit hozzátartozóikhoz, híradásai-
kat arról, hogy jól vannak és egészségesek. A háború végén — közölte az új-
ság — minden hadifogoly visszatérhet hazájába.

Nem nehéz észrevenni, hogy az újságokban megvilágított kérdések nem
először vetődtek fel a magyar kommunisták munkája során. 1941—43-ban a
fronton végzett propagandamunka folyamán, a Kossuth Rádió és a Moszkvai
Rádió adásaiban, mindezek a kérdések már felvetődtek, de azóta a kommu-
nisták még mélyebben tanulmányozták ezeket a problémákat. Ebben az időben
azonban propagandában már újabb tapasztalatokra is támaszkodhattak: „A
magyar nép kezdi felismerni — írta az újság —, hogy idegen érdekért, a né-
metért pusztulnak el és véreznek ma is fiaik ... hogy az országvesztő Horthy-
uralom a tönk szélére juttatta az országot, hogy nem a szovjet nép az ellen-
sége, hanem a német és magyar bérencei, akik mérhetetlen szenvedést zúdítot-
tak a magyar népre és most hadszíntérre tették Magyarországot.”¹⁰⁰

Az újság szerkesztősége mindig az előrenyomuló Vörös Hadsereggel haladt
előre. Az első hat számot Lvovban adták ki. Október közepén határozat szüle-
tett arról, hogy a szerkesztőséget közelebb kell vinni a fronthoz, Munkács alá.

⁹⁸ Magyar Újság, 1944. szeptember 26., 21. sz.

⁹⁹ Így például csendőrök közölték, hogy Borsod vm. határában október 13-án a Magyar Újság
1944. szeptember 26-1 és október 1-1 számát szórták le. PI Arch. 651. f., 2. csop. (1944. 9100.)

¹⁰⁰ Magyar Újság, 1944. október 1., 22. sz.

Ott jelent meg október 16-án a 7. szám. Szálasi hatalomra jutását, s következményeit a lap következő számai részletesen ismertették. Rövid ideig az újság szlovák területen jelent meg. December végén, az Ideiglenes Magyar Nemzeti Kormány megalakulása után, a szerkesztőség Debrecenbe költözött. Ott bekapcsolódtak a munkába a 2. Ukrán Front irányítása alatt megjelent Közlöny munkatársai is. A Közlöny beolvadt a Magyar Újságba, munkatársai beléptek ennek szerkesztőségébe. A főszerkesztő Illés Béla, egyik helyettese pedig Bolgár Elek lett.¹⁰¹

1945 január közepén az újság szerkesztősége áttette székhelyét Budapestre. Ebben az időben még súlyos harcok folytak Pesten. A szerkesztőség munkatársai hozzáálltak a kiadói munka feltételeinek megteremtéséhez. 1945. február 2-ától a lap Új Szó néven jelent meg. A szerkesztőség kibővült, új antifasiszták is bekapcsolódtak a munkába. 1945 szeptemberétől 1948. április 4-ig Illés Béla és Kassai Géza szerkesztésében a lap hétfő kivételével minden nap megjelent.

A magyar propagandisták a felszabadított területen segítették helyreállítani a békés életet.

Az új élet megindításában a legfontosabb a politikai munka és a szétesett közigazgatási apparátus helyébe alakult népi hatalmi szervek támogatása volt.

„Nem ment ez könnyen — emlékezett vissza Szántó Katalin —, mert eléggé nagy volt a zűrzavar a lakosság körében. Nekünk kellett segíteni az új, helyi szervek megalakításában, az új vezetők megtalálásában, tanácsokat, segítséget adni az új, szabad élet első lépéseinek megtételéhez. Mi győztük meg a lakosságot arról, hogy az iskolákat meg kell nyitni, az üzleteket kinyitni, stb. A mi kis csoportunknak — hiszen magyarok voltunk — nagyon sokféle feladatot kellett ellátnia. A felszabadított lakosságba hitet kellett önteni, megmagyarázni, hogy a szovjet hadsereg nem hódítani, hanem felszabadítani jött, nem ellenségnek, hanem barátoknak tekinti a dolgozó magyar népet, amelyet mindenben segíteni kész, hogy egy új, szabad életet építsen magának... Sok előítéllettel, hazugsággal kellett megküzdenünk, de lelkes örömmel és fáradhatatlanul csináltunk.”¹⁰²

Az 1944-ben végzett propagandista tevékenységet értékelve a következőket állapíthatjuk meg: A propagandamunkában magyar kommunisták, politikai emigránsok, antifasiszta honvédek és tisztek vettek részt. A magyar propagandistáknak ez a három csoportja közösen végezte munkáját s harcolt a fasiszmus ellen. Hányan lehettek? A különböző források alapján — ha nem is teljesen pontosan — megállapítható, hogy ebben a munkában 1944-ben a fronton több mint 100 magyar antifasiszta vett részt. Többségüket a Moszkvában levő magyar kommunista vezetők irányították erre a területre.

A Vörös Hadsereg előrenyomulása során az agitátorok száma jelentősen megnövekedett. Sokan közülük már a fogság első napjában bekapcsolódtak az agitációs munkába, s arra az időre, amikor a Vörös Hadsereg már magyar területen harcolt, ez utóbbiak számát is százakban lehetett mérni. A magyar antifasiszták munkája a fronton a következőket jelentette:

1. a magyar honvédek felvilágosítása, a hazug horthysta propaganda leleplezése;
2. segítségnyújtás és felvilágosító munka a hadifoglyok körében, a hadifoglytáborokban és antifasiszta iskolákban;
3. a magyar csapatokra vonatkozó adatok gyűjtése, információk szerzése azok erkölcsi állapotáról, hangulatáról;

¹⁰¹ Illés Béla: i. m. 227. o.

¹⁰² HL Pgy. Szu/760. Szántó Katalin visszaemlékezése, II. 2. o.

4. a zsákmányolt anyagok elemzése és feldolgozása, továbbá az ellenség helyzetéről tanúskodó levelek és különböző dokumentációk összegyűjtése;

5. antifasiszta propaganda 1944 nyarán és őszén a magyar és német csapatok körében, majd ahogy a Vörös Hadsereg megkezdte Magyarország felszabadítását, a polgári lakosság felvilágosítása is, segítség a felszabadított területeken a békés élet feltételeinek megteremtéséhez.

Bekapcsolódtak végül az antifasiszták a magyar nemzeti bizottságok, a békés és demokratikus élet legfőbb irányító szervei létrehozásának munkájába is.

MELLÉKLET

Az 1944-ben propagandamunkát végzett magyar antifasiszták névsora

Abaróczy Sándor
Abelovszky házaspár
Abelovszky Vladimir
Beinrohr Dezső
Berés Tibor
Beszédes Antal
Boldog Gyula
Bolgár házaspár
Botás György
Czillag Miklós
Czinkon János
Dékán Sándor
Ék Sándor
dr. Érchegyi József
Farkas Mihály
G. Fazekas Erzsébet
Fazekas József
Földes Pál
Galambos László
Gerő Ernő
Görgényi Dániel
dr. Gruber József
Grünwald (?)
Gyáros László
Häbermann Gizella
Häbermann Miklós
Hahn Béla
Hamburger László
Herencsár Lajos
Hidas Antal
Hidvégi Ferenc
Hont Ferenc
Hunya István
Illés Béla
Jánosi Ferenc
Jász Pál
Kassai Géza
Kende Béla
Kertész Béla
Kertész Pál
Kovács István
dr. Kovács István
Kóvári Márton
Köves László
Lévai Pál
Major István
Markó Imre

Márton József
Mátyás László
Mede József
Moknács János
Laszab Ferenc
Nagy György
Nagy Imre
Nagy Jenő
Németh Ferenc
Névai László
Oldner Vladimir
Örley Zoltán
Pártos Endre
Papp Béla
Párkányi János
Perei Mihály
Piros László
Pórfy György
Práth Károly
Ráczy Gyula
Rákosi Endre
dr. Reiszner György
Révai József
Roczko György
Rosta Endre
dr. Simon László
Sitku András
Solt Lajos
Somogyi Imre
Somogyi János
dr. Soós Pál
Steinmetz Miklós
Szabó Ferenc
Szabó Gáspár
Szántó Katalin
Székely Antal
Szűcs Ernő
Tihanyi Sándor
Torma László
R. Tóth Ferenc
Vas Zoltán
Zamek Vladimir
Zombor János
Wagner Anna
dr. Weinmann Ödön
dr. Weissveiler Gyula

Николай Держалук

УЧАСТИЕ ВЕНГЕРСКИХ АНТИФАШИСТОВ ВО ФРОНТОВОЙ ПРОПАГАНДЕ В 1944 ГОДУ

Резюме

В вводной части статьи дается характеристика международной военно-политической обстановки, сложившейся в начале 1944 года, затем рассматриваются те соображения, которые заставили гитлеровское военное руководство оккупировать Венгрию.

В результате военной политики, проводимой новым венгерским правительством после оккупации, венгерские воинские части вновь были брошены на советско-немецкий фронт.

Этот факт сделал необходимым, что венгерские антифашисты, жившие в Советском Союзе, начиная с этого времени вновь усилили и распространили свою деятельность, направленную на моральное разложение хортистской армии.

На основании разработки весьма многочисленных источников автор показывает эту деятельность с начала 1944 года вплоть до того, пока советские войска не вступили на территорию Венгрии.

В статье мы имеем возможность познакомиться с основным содержанием, методами агитации венгерских фронтовых пропагандистов, а также с теми средствами, которые использовались для ведения этой работы.

Автор приводит многочисленные факты для подтверждения результативности этой работы венгерских антифашистов и рассказывает о том, что одной из причин этих результатов было то, что содержание пропагандистской работы всегда увязывалось с обстановкой, сложившейся на фронте и на международной арене.

В статье мы познакомимся также и с теми людьми, которые содействовали в руководстве, организации и выполнении этой работы.

Статья, построенная на использовании имеющихся в настоящее время в распоряжении архивных материалов и мемуаров, показывает одну из значительных областей деятельности венгерских антифашистов.

N. Dershaluk

DIE TEILNAHME DER UNGARISCHEN ANTIFASCHISTEN AN DER FRONTPROPAGANDA I. J. 1944

Resümee

Zur Einführung schliesst der Autor die internationale militärpolitische Situation am Anfang 1944 auf, dann erörtert, die Vorstellungen der Hitlerische Kriegsführung anbeacht der Besetzung Ungarns.

Aus der Militärpolitik der nach der Besetzung entstandenen neuen ungarischen Regierung folgte es, dass die ungarischen Truppen an der deutsch-sowjetischen Front wieder zum direkten Einsatz kamen.

Diese Tatsache machte es den in der Sowjetunion lebenden ungarischen Antifaschisten für notwendig, dass sie ihre auf die moralische Auflösung der Horthy-Armee zielende Tätigkeit wieder verstärken und verbreiten.

Der Autor stellt mit der Verarbeitung einer ziemlich reichen Quellenmaterial diese Tätigkeit vom Anfang 1944 an den Zeitpunkt, bis die sowjetischen Truppen des Gebiet Ungarns erreichten, vor.

Der Leser kann aus der Studie den grundsätzlichen Inhalt und die Methoden der Agitation von den ungarischen Frontpropagandisten kennen lernen, sogar auch die Mittel mit deren Gebrauch sie diese Tätigkeit betrieben.

Den Erfolg der Propagandaarbeit der ungarischen Antifaschisten beweist der Autor mit der Menge der Tatsachen und findet dessen Ursache in erster Linie darin, daß sich der Inhalt der Propagandaarbeit den in den Fronten und der internationalen Lage zustande gekommenen Umständen jedesmal anpassen konnte. Die Studie macht auch die Personen bekannt, die die Propagandaarbeit lenkten, organisierten und durchführten.

Mit dieser Studie umfaßt der Autor ein bedeutendes Teilgebiet der Tätigkeit der ungarischen Antifaschisten an der Basis der zur Verfügung stehenden Archivmaterialien und Memoiren.